

JESZENSZKY GÉZA

A brit külügyminisztérium és Magyarország,
1890—1914

Volt-e Angliának „magyar politikája”?

A XIX. század végi Nagy-Britanniának kevés oka volt Magyarország iránt érdeklődni: a kereskedelmi kapcsolatok és a brit tőkeérdekeltségek mennyiségi-
leg elhanyagolhatóak voltak, Magyarország távol esett a hagyományos brit
hatalmi szféráktól és az azokhoz vezető útvonalaktól. Mindebből kifolyólag még
olyan ellentétek sem voltak a két ország között, amelyek az angol közvélemény,
vagy a politikai elit érdeklődését ébren tartották volna. E kemény tényekkel
szemben keveset nyomtak a lathá a hagyományok és az érzelmek: az évszázadok-
ra visszanyúló vallási kapcsolatok, a hasonló alkotmányfejlődés ez idő tájt széles
körben elfogadott mítosza, a szabadságharc kibontakozásától Kossuth Ameriká-
ba távozásáig tartó fellángolásszerű rokonszenv. A század végén a magyar kér-
dés már harminc év óta megoldottnak tűnt, és az egykori lelkesedés tárgyát nem-
csak az angol közönség, de a politikusok és diplomaták is hajlamosak voltak
azonosnak venni egykori elnyomójával, Ausztriával, csupán a Habsburg-császár-
ság egyik részének tekintették.

Bármennyire is zavarta ez az alkotmányjogi tévedés a Magyarország külön
státusára egyformán féltékenyen ügyelő kormánypárti és ellenzéki magyar poli-
tikusokat, mégis ez az ausztriai, nagyhatalmi kapcsolat magyarázza, hogy a kor-
beli angol (sőt mondhatjuk nyugat-európai) sajtóban, könyvekben, de még a
külügyi dokumentumokban is meglepően sok szó esett Magyarországról. Indo-
kolhatták ezt az ausztria-magyarországi problémák érdekességei: az Európában
egyedülálló dualista államforma, a sajátos nemzetiségi viszonyok, a nyugat-euró-
pai fejlődéstől elmaradt területek bizonyos egzotikus vonásai, de a külügyi hiva-
talokat nem az akadémikus érdeklődés vezérelte: számukra Magyarország az öt
európai nagyhatalom egyikének fontos, időnként döntő eleme volt. Igaz, hogy a
kiterjedt gyarmatbirodalommal rendelkező Anglia világpolitikát folytatott, mégis
számára is az európai politika volt a legfontosabb, már csak azért is, mert gyarma-
ti riválisai ugyancsak európai hatalmak voltak. (A liberális kormányok idején ez
az Európa-centrikusság mindig még hangsúlyozottabb volt.) Az is igaz ugyan,
hogy a brit külpolitikában Ausztria-Magyarország közvetlen fontossága elma-
radt Németország, Franciaország és Oroszország mögött, de mint a kontinentális
hatalmi egyensúly nélkülözhetetlen eleme, közvetve mégis igen jelentős tényező-
nek számított.

A század végén a Habsburg-monarchia mind nyilvánvalóbb belső gyenge-
sége két vonatkozásban is csak fokozta Magyarország fontosságát. Egyrészt az
Ausztriával szemben egységesnek és szilárdnak tűnő (ráadásul parlamentáris
politikai rendszere folytán rokonszenves) Magyarországból az angol politika a
Monarchiát stabilizáló erőt remélte megtalálni, másrészt viszont Magyarországból
erősödő szeparatista törekvései (vagy az ezzel párhuzamosan a magyarországi

nemzetiségek körében jelentkező centrifugális tendenciák) közvetlenül fenyegették magának a dualista monarchiának a létét. Valóban ez a három kérdéskör volt az, amit állandóan figyelemmel kísérték a bécsi és a budapesti angol diplomaták és a jelentéseiket olvasó londoni külügyi hivatalnokok: az osztrák-magyar viszony (s ehhez kapcsolódva: Magyarország súlya a Monarchiában), a magyar belpolitikai életben jelentkező szeparatistikus, függetlenségi irányzatok küzdelme a dualista berendezkedést fönntartani igyekvő magyar kormánnyal, s végül a magyarországi nemzetiségi kérdés.¹

Formális értelemben Erdély önállóságának megszűnésétől 1918-ig — leszámítva az 1848/49-es intermezzót — nem beszélhetünk magyar külpolitikáról (1867-től is legfeljebb csak osztrák-magyarról), természetes tehát, hogy formálisan Angliának sem lehetett „magyar politikája”. A gyakorlati kritérium azonban nem ilyen szigorú, a kérdés az, hozott-e az angol külügyi vezetés *döntéseket* Magyarországgal kapcsolatban, s e döntések alapján megállapítható-e valamiféle Magyarországgal szemben követett irányvonal. 1848 és 1914 között magyar vonatkozásban konkrét politikai döntés igen kevés született, s ezek 1849-ben és 1906-ban azonosak voltak: Magyarország függetlenségi törekvéseinek támogatása nem kívánatos. Viszont az események passzív szemlélőjeként az angol diplomácia — a már jelzett okokból — sokszor meglepően élénk figyelemmel kísérte a magyarországi eseményeket, s ennek nyomán beszélhetünk a brit külpolitika kialakításában részt vevő személyek körében² élő „Magyarország-kép”-ről, és ennek változásairól. (Magyarország-képe természetesen nemcsak a külpolitikában szerepet vívó személyeknek volt, hanem számos, e körön kívül álló publicistának, történésznek, magánszemélynek, a külpolitikába bele nem szülő politikusnak is.) E külpolitikai elit Magyarországgal kapcsolatos nézeteinek nyomon követése helyenként új adatokkal járul hozzá a korszakkal kapcsolatos ismereteinkhez, elsősorban pedig sajátos, mondhatnánk nemzetközi megvilágításba helyez számos magyarországi eseményt, kérdést. Ezekben túlmenően a világháború előtti évek angliai Magyarország-képének az alakulása elengedhetetlen előzményét képezi a háború alatti és azt közvetlenül követően Magyarországgal kapcsolatos döntéseknek, az akkori angol politikának a megértéséhez.

A főnti kérdésre válaszolva tehát Magyarországgal szembeni külön angol külpolitikáról az első világháborút megelőző évszázadban nem beszélhetünk, legfeljebb negatív értelemben: Anglia elvszerűen visszautasította Magyarországnak önálló külpolitikai egységként való elfogadását. Volt azonban az angol külpolitikuskoknak véleménye, képe Magyarországról, s ez magában hordozta azokat az elemeket, amelyekből adott esetben bármikor kialakítható volt a külpolitika, „Anglia magyar politikája”.

¹ Nemcsak e felsorolásból, de a diplomáciai jelentésekből is gyakorlatilag teljesen hiányzik a munkásság és az agrárnépesség gazdasági és politikai harcának, vagy akár csak a polgári radikalizmus társadalmi és kulturális törekvéseinek az ismertetése. Ennek magyarázatát részben a brit diplomaták származásukból és neveltetésükből fakadó előítéletei, konzervativizmusuk adja, de azt is figyelembe kell venni, hogy a kor diplomáciája hagyományosan közömbös volt a belpolitika iránt, illetve a belpolitikának csak a nemzetközi viszonyokra is kiható vonatkozásai iránt érdeklődött.

² *D. C. Watt: The nature of the foreign-policy-making elite. = Personalities and Policies: Studies in the Formation of British Policy in the 20th Century.* London, 1965. 3—9 szerint az angol külpolitika készítésében négy elem vett részt: a vezető miniszterek és politikusok, a diplomaták, a magasabb állású hivatalnok-bürokraták és néhány kuleszpozícióban levő katona. Az első világháború előtti években ezekhez még hozzátehetjük az uralkodót (akinek a befolyása többek között a diplomáciai kinevezésekben volt jelentős), valamint a sajtó nyomán kialakult közhangulatot is.

A Magyarország-kép objektív és szubjektív tényezői

Az angol külpolitika számára Magyarország megítélésében sosem a tényleges objektív tényezők, tehát Magyarország gazdasági, társadalmi, politikai, nemzeti-ségi viszonyai voltak a meghatározóak. Ezeket elég jól ismerték, de a külpolitikai viszony alakulásában igencsak másodlagos faktornak bizonyultak. Szükség esetén Anglia készségesen együttműködött nemcsak a parlamentáris Franciaországgal, de az elavult politikai rendszerű Törökországgal, vagy később a despotikus Oroszországgal is. Magyarországgal a nemzetközi politikában az angolok általában nem mint önálló tényezővel, csak mint az Osztrák-Magyar Monarchia egyik elemével számoltak,³ s így a Magyarországgal kapcsolatos véleményeket, a ritka döntéseket alapvetően Nagy-Britannia és a Monarchia mindenkori viszonya határozta meg. E véleményekben és döntésekben *konstans elem* volt a Habsburg-monarchia európai fontosságának az axiómája,⁴ a *változó elemet* pedig egyrészt a Nagy-Britannia és Ausztria-Magyarország pillanatnyi külpolitikai viszonyát is meghatározó nemzetközi politikai helyzet alkotta, másrészt a magyarokkal, illetve Magyarországgal kapcsolatos angliai közhangulat változásai a különböző konkrét események hatása alatt. Ezek az elemek kölcsönhatásban állottak egymással, de a konstans elem súlya 1914 augusztusáig meghatározó maradt.⁵

Az axióma legvilágosabb megfogalmazása Palmerston nevéhez fűződik. „Az európai hatalmi egyensúlyban Ausztria igen fontos elemet képvisel. . . Európa politikai függetlensége és szabadsága elválaszthatatlanul kapcsolódik Ausztria mint európai nagyhatalom fennmaradásához és integritásához, ennél fogva bármi, ami akár közvetlenül, akár távolabbi lehetőségként gyengítené és sújtaná Ausztriát, illetve elsőrangú hatalomból másodrangú állammá redukálná, szükségképpen nagy szerencsétlenséget jelentene Európá számára, amit minden angolnak helyteleníteni kell és igekeznie kell meggátolni.”⁶ Ezek az 1849-ben mondott szavak 65 éven át nem veszítettek érvényességükből az angol politikusok, diplomaták és politikai újságírók nagy többsége szemében. Elvének védelmében Palmerston — személyes érzelmeit félretéve — elment egészen a magyarországi orosz beavatkozás támogatásáig,⁷ de emlékezetes beszédét azzal folytatta,

³ Lényegében véve 1914-ig érvényben maradt Palmerstonnak 1848-ban Szalay Lászlóhoz intézett ismert válasza: „a brit kormánynak Magyarországról csak mint az ausztriai birodalom részéről van tudomása.” *Correspondence relative to the Affairs of Hungary*. London. 1850. Közli *Haraszti Éva*: Az angol külpolitika a magyar szabadságharc ellen. Bp. 1951. 36. sz. 135. — Anglia 1848 és 1860 között Magyarországgal szemben követett politikája alaposan dokumentált, Haraszti munkája mellett foglalkozik vele *Charles Sproxton*: Palmerston and the Hungarian Revolution. Cambridge, 1919; *Hajnal István*: A Kossuth-emigráció Törökországban. Bp. 1927; *Jánossy Dénes*: A Kossuth-emigráció Angliában és Amerikában. Bp. 1940—1948; legújabbán pedig *T. G. Kabalebo*: Francis Pulszky's Political Activities in England, 1849—1860. M. Phil. Diss., University of London, 1969.

⁴ Az 1815 és 1914 közötti évszázadra jellemző az angol külpolitika alapelveinek változtatlansága. *H. W. V. Temperley—Lillian M. Penson*: Foundations of British Foreign Policy. Cambridge. 1938, 1966. XXVII—XXVIII; *R. W. Seton-Watson*: Britain in Europe, 1789—1914. Cambridge. 1937. 646—650. Még nyomatékosabban hangsúlyozza ezt a tankönyv jellegű modern összefoglalás, *Kenneth Bourne*: The Foreign Policy of Victorian England 1830—1902. Oxford. 1970. 3.

⁵ A Habsburg-monarchia székségességének doktrínája egészen 1918 októberéig kísértett Whitehall kormányhivatalaiban, utolsó komoly megnyilatkozására ld. *V. H. Rothwell*: British War Aims and Peace Diplomacy. 1914—1918. Oxford. 1971. 245—249.

⁶ Palmerston beszéde az Alsóházban, 1849. júl. 21. Hansard 3rd Series, CVII. 808—815. Közli *Haraszti É.*: i. m. 234, eredetiben többek között *Bourne*: i. m. Doc. 52.

⁷ *R. W. Seton-Watson*: i. m. 265—271; *Andics Erzsébet*: A Habsburgok és Romanovok szövetsége. Bp. 1961. 160—163, 169.

hogy Magyarország Ausztria jobbkeze, s a közép-európai nagyhatalom stabilitása megkívánja kielégítését. E kielégítés mikéntjét illetőleg Angliában számos vélemény élt,⁸ a dualista megoldást pl. a konzervatív külügyminiszter, Stanley, a magyarokra nézve túl kedvezőnek, tehát nem elég tartósnak vélte,⁹ de 1867 után az angol politikusok örömmel tapasztalták, hogy Ausztria 1848 óta tartó belső válsága megoldást nyert, „a hatalmi egyensúly tengelye” megerősödött, így a további évtizedekben nemcsak a Monarchia fönntartásának, de annak dualista formájának is a hívévé lettek.

A Monarchia és Nagy-Britannia külpolitikai viszonyának alakulása a XIX. század második felében egyre kevésbé múltott a két hatalom lépésein, inkább a nemzetközi viszonyok általános alakulásának a függvénye volt.¹⁰ A kiegyezést követő harminc évben Ausztria-Magyarország és Nagy-Britannia viszonyát „a tradicionális barátság” jelzőjével illették, noha a barátság intenzitása változó volt. Az aktívabb külpolitikát folytató, s különösen egyiptomi politikájukhoz európai támaszokat kereső angol konzervatív kormányok idején a viszony szorosabb volt, de Andrassy, majd Haymerle szövetségi ajánlatait a másik fél visszautasította, így került restaurálásra 1881-ben a három császár szövetsége. Az 1885—86-os bolgár válság után a közel-keleti orosz—osztrák-magyar együttműködést fölváltotta a török konstantinápolyi uralmát, és általában a közel-keleti status quo-t garantáló angol—olasz—osztrák-magyar földközi-tengeri *entente*.¹¹ Ez lényegében véve szövetség volt, s az 1892-ben kormányra kerülő liberálisok is vállalták. De a konstantinápolyi brit érdekekre és az Oroszországtólí félelemre alapozott kapcsolat már nem bizonyulhatott tartósnak: a katonai szakértők 1892-ben már figyelmeztették Salisbury angol miniszterelnököt, hogy Franciaország ellenséges magatartása esetén a brit tengeri erők elégtelenek Konstantinápoly megvédésére egy orosz támadással szemben.¹² Ráadásul Németország Afrikában váratlanul olyan hevesen szembeszegült Angliával, hogy Rosebery külügyminiszter figyelmeztette Kálnokyt: ilyen német politika mellett kormánya számára lehetetlen lesz fönntartani az *entente*-ot a Hármasszövetséggel.¹³ Ezzel egyidejűleg javulás következett be a brit—orosz viszonyban, a törökországi örmény mézszárlások nyomán pedig Nagy-Britannia számára lehetetlenné vált Törökország integritásának garantálása, így 1896-ban a kormányra visszatért

⁸ A kiegyezés éveinek angliai Magyarország-képét sokoldalúan vizsgálja *Frank Tibor: Magyarország az angol publicisztikában (1865—1870) = Századok, 1975. 3—4. sz.*

⁹ *Kovács Endre: Ausztria útja az 1867-es kiegyezéshez. Bp. 1968. 280—281.*

¹⁰ A brit, illetve az osztrák-magyar külpolitikára nézve *Temperley-Penson, Seton-Watson és Bourne* már említett munkái mellett a következő művekre támaszkodtam. *C. J. Lowe: The Reluctant Imperialists, British Foreign Policy 1878—1902. Vols. 1—2. London. 1967; C. J. Lowe—M. L. Dockrill: The Mirage of Power. British Foreign Policy 1902—22. Vols. 1—3. London, 1972; A. F. Pribram: England and the International Policy of the Great Powers. 1871—1914. London. 1931, 1966; G. P. Gooch: Before the War. Studies in Diplomacy. Vols. 1—2. London. 1938, New York, 1967; A. F. Pribram: Austria-Hungary and Great Britain 1908—1914. Oxford. 1951; Diószegi István: Az Osztrák-Magyar Monarchia külpolitikája. = Hazánk és Európa. Bp. 1970; F. R. Bridge: From Sadowa to Sarajevo. The Foreign Policy of Austria-Hungary, 1866—1914. London and Boston. 1972; F. R. Bridge: Great Britain and Austria-Hungary 1906—1914. A Diplomatic History. London. 1972.*

¹¹ Ennek történetére ld. *C. J. Lowe: Salisbury and the Mediterranean, 1886—1896. London and Toronto. 1965. Az 1887-es egyezmény szövegét közli A. F. Pribram: The Secret Treaties of Austria-Hungary. Cambridge, Mass. 1921. Vol. 1., 25—27.*

¹² *Salisbury 1892. jún. 4-i kabinet-memorandumát közli Lowe: The Reluctant Imperialists, Vol. 2. Doc. 96 és Bourne: i. m. Doc. 118.*

¹³ *Deym Kálnokynak, 1894. jún. 13. és 14. Közli Temperley—Penson: i. m., 491—492.*

Salisbury-től az új osztrák-magyar külügyminiszter, Goluchowski, már nemcsak az 1887-es egyezményenél messzebbmenő kötelezettségvállalást kért hiába, de a korábbi ígéretek megerősítését sem érte el, Salisbury formálisan kijelentette, hogy többé már nem valószínűsítheti, hogy országa Konstantinápolyért fegyvert fogna Oroszország ellen.¹⁴ Ezzel véget ért Anglia együttműködése a Hármasszövetséggel, illetve Ausztria-Magyarországgal, noha a közvetlen érdekellentétek hiánya folytán a viszony továbbra is jó maradt a két hatalom között.¹⁵ A századfordulón Nagy-Britannia bécsi nagykövetei még valamennyien lelkes exponensei voltak a tradicionális baráti viszonynak, nem is beszélve a Monarchia londoni képviselőiről, az angol királyi családdal rokonságban álló és az angol arisztokrácia körében *persona gratissima* Mensdorffról,¹⁶ de e személyes tényezők nem tudták megállítani a két birodalom eltávolodásának feltartóztathatatlan folyamatát. A távolodás meghatározó eleme a fokozatosan romló angol—német viszony, s Angliának a rivális francia—orosz blokkhoz való közeledése volt, noha a Monarchia látványos belső gyengülése is hozzájárult ahhoz, hogy 1901-ben Nagy-Britannia végleg elvetette a Hármasszövetséghez való csatlakozás gondolatát.¹⁷

Az angol újságolvasó közönségnek, vagy szűkebb értelemben a külpolitikai közvéleménynek a Foreign Office politikájára gyakorolt hatását hiba lenne akár lebecsülni, akár túlbecsülni. Vetélytársaiéhoz hasonlóan a brit külpolitika a XIX. században és a XX. század elején lényegében véve „kabinetpolitika” volt, de a „köznek”, vagyis jórészt az uralkodó osztálynak a sajtóban és a parlamentben megnyilatkozó véleményével gyökeresen ellentétes politikát hosszú időn át

¹⁴ Salisbury Rumboldnak, szigorúan bizalmas, 1897. jan. 20. Közli *Temperley-Penson*: i. m. 496—499. — A Konstantinápolyról való lemondás összefüggött Anglia egyiptomi hegemoniájának a megszilárdulásával. Az Indiába vezető utat Gibraltár és Málta mellett Suez birtoklása kellőképpen biztosította, így Konstantinápoly fontossága erősen csökkent.

¹⁵ Véleményem szerint a pozitív kapcsolat 1897-es megszakadása (amelynek logikus folyománya volt a Monarchia és Oroszország 1897-es egyezménye) még nem jelentette azt, hogy Nagy-Britannia Ausztria létét többé nem tartotta európai szükségszerűségnek. (Vö. *Diószegi*: i. m., 287.) Az angol külügyi dokumentumok továbbra is a régi szellemben nyilatkoztak a Habsburg-monarchia fontosságáról, ha annak belső viszonyai erre mind kevesebb alapot látszottak is nyújtani. Balfour nem sokkal a miniszterelnöki poszt megöröklése és a japán szövetség megkötése előtt, 1901. dec. 12-én, még így írt Lansdowne külügyminiszternek: „Ha a Középeurópai Hatalmakért harcolnánk, úgy saját érdekeinkért, s a civilizációért harcolnánk, amit Japán esetében nem állíthatnánk.” Idézi *George W. Monger*: *The End of Isolation: British Foreign Policy, 1900—1907*. London. 1963. 64. 1903 novemberben a Foreign Office nyomtatékos formában kiállt a Monarchia egysége és nagyhatalmi státusza mellett. FO 7/1341. Lansdowne Johnstone-nak, 1903. nov. 13. Biz.

¹⁶ Graf Albert Mensdorff-Pouilly-Dietrichstein 1904-es kinevezésekor a Monarchia legfiatalabb nagykövete volt, de ügyvivőként ekkor már évek óta a Belgravia-téri nagykövetség tényleges vezetője volt. Angliai népszerűsége ellenére működésének eredményességét csökkentette, hogy társadalmi kapcsolatait igen szűk körre korlátozta. Ld. *Sir George Franckenstein*: *Facts and Features of My Life*. London. 1939. 142. — Huga révén Mensdorff Apponyi Albert sógora volt, de semmi nyoma, hogy ez a családi kapcsolat megértőbbé tette volna az Apponyi-féle „nemzeti” törekvések és ezek angliai propagálása iránt.

¹⁷ F. R. Bridge szerint az angol döntés egyik fő oka az volt, hogy nem kívánták magukat elkötelezni a roskadozó Ausztria-Magyarország megvédésére (From Sadowa to Sarajevo . . ., 248). Salisbury 1901. máj. 29-i memoranduma azonban ezt az okot nem említette a Hármasszövetséghez való csatlakozás ellen szóló érvek között. Ld. *British Documents on the Origins of the War, 1898—1914*. Ed. G. P. Gooch and H. W. V. Temperley. Vols. 1—11. London. 1926—1938. 2. köt. 68—69. — Kristóffy József emlékirataiban (Magyarország kálváriája. Bp. 1927. 60—61) szintén a Monarchia bomlást mutató viszonyaival magyarázza az angol visszautasítást, de ezt 1899-re teszi, és elsősorban a magyar ellenzék obstrukciójának tudja be, aminek az angol forrásokban nyoma sincs.

nem lehetett folytatni: Parliament Square, Whitehall és Fleet Street politikailag és földrajzilag egyaránt egy útvonalon fekszik, ahol a forgalom régen és ma is kétirányú. Az angol külpolitika irányítói előszeretettel hivatkoztak is a parlament és a közvélemény álláspontjára, mint ami kizárja a háborús kötelezettségvállalással járó nemzetközi szövetségbe való belépést, ugyanakkor a konkrét lépésekben a Foreign Office gyakorlatilag mindkettőtől függetlenül járt el, illetve saját céljai érdekében sikeresen fölhasználta mindkettőt. Ezt a helyzetet persze nagyban elősegítette, hogy korszakunkban e három szféra nemcsak erősen homogén osztálybázisra épült, de régi családi és társasági kapcsolatok fűzték össze a vezető lapok tulajdonosait és szerkesztőit a parlamenti képviselőkkel és a minisztériumok személyzetével.

A külügyek parlamenti ellenőrzése a parlamentarizmus klasszikus korszakában is meglehetősen névleges volt. A hagyományos „kétpárti” külpolitika biztosította, hogy a külügyi költségvetés vitája rövid és szenzációmentes legyen, a gondosan „szerkesztett” Kék Könyvek inkább a parlament félrevezetését, megnyugtatását, mint informálását szolgálták, s az interpellációkra adandó válasz elkészítésére rendelkezésre álló három nap elég volt még a legkínosabb kérdések élének a letompításához is.¹⁸ Ahogy nőtt a közvélemény és a parlamenti „pressure group”-ok informálódási igénye, úgy nőtt a minisztérium ellenszenva a külpolitikába belekontárkodó „szakértők”-kel szemben, s tökéletesedett az érdemi kikapcsolásukat szolgáló mechanizmus.¹⁹ (Viszont a háború és béke kérdésében a parlament szuverenitása csorbítatlan volt, s ez 1914 júliusában meleg napokat okozott a franciáknak és a Foreign Office számos vezető hivatalnokának.²⁰)

A sajtó és a külügyminisztérium között intézményes kapcsolat nem volt, de a személyes ismeretségek révén a minisztérium több esetben is sikerrel avatkozott be a lapok cikkeinek tónusába, irányvonalába. Jóval ritkábban ennek fordítottja is megesett. A sajtó fő szerepe a külpolitikában mégis az informálás volt, a külpolitika intézői rendszeresen olvasták a vezető lapok és folyóiratok vezércikkeit, s ha látványos politikai irányváltást ezek nem is idéztek elő, de az általában teremtett közhangulat általában magával ragadta a külügyi apparátus tagjait is.

1848-tól az angol hangulat pár éven keresztül kétségtelenül erősen rokonszenvezett Magyarországgal, de a külpolitikát érdemileg ez nem befolyásolta, mint ahogy az 1834-ben a lengyelek, 1876-ban a bolgárok, a század végén pedig az örmények iránt érzett általános rokonszenv sem hozott konkrét eredményeket. Ezeket az „ügyeket” elsősorban mindig a korszak radikálisai karolták föl, míg a hivatalos külügyi vezetés vagy szkeptikusan, vagy ellenszenvvel figyelte, az azonosulás szándéka nélkül.^{20a} Az angol arisztokrácia konzervatív szárnya 1848-ban

¹⁸ A sajtó és a parlament külpolitikai befolyásának kérdésében — s általában tanulmányomban — nagyban támaszkodtam *Zara Steiner* úttörő monográfiájára: *The Foreign Office and Foreign Policy, 1898—1914*. Cambridge. 1969. 186—200.

¹⁹ *H. W. V. Temperley—L. A. Penson: A Century of Diplomatic Blue Books, 1814—1914*. Cambridge. 1938. IX.

²⁰ *Steiner: i. m.* 153—164.

^{20a} „A brit politika legyen pártatlan, önzetlen, humánus . . . törekedjék a letiport népek szabadságának megvédésére” — kívánta Arthur Ponsonby-val együtt az angol külpolitika valamennyi radikális kritikusa (*Richard Shannon: The Crisis of Imperialism, 1865—1915*. London. 1974. 410), de *A. J. P. Taylor* szellemes és provokatív előadássorozata (*The Trouble Makers. Dissent over Foreign Policy, 1792—1939*. London. 1957) is bizonyítja, hogy a hivatalos külpolitikával egyidős ellenzéki tradíció a maga korában mindig csak el nem fogadott alternatíva maradt.

is, utána is Ausztriával, s ilyen alapon sokszor a „császárhű” magyarországi nemzetiségekkel is rokonszenvezett,²¹ noha 1867 után a konzervatív álláspont mind inkább az új rendezés alapjára helyezkedett. Kossuth és a magyar szabadságharc radikális rajongóinak utódai később inkább a kisebb szláv népek pártfogóivá váltak, és firtatni kezdték a magyarországi nemzetiségi kérdést, míg a magyarok iránti szimpátiát megőrző liberálisok (pl. James Bryce, a neves történétíró és államférfi) a hazatért magyar emigránsok példáját követve a Deák-párt, majd a Szabadelvű Párt „reálpolitikáját” helyeselték, őket tekintve 1848 (szemükben az alkotmány védelmében folytatott jogos és törvényes küzdelem) igazi örökösinek.²²

Az 1867-et követő évtizedekben az angol sajtóban a Monarchiával, illetve Magyarországgal foglalkozó számos cikk nem mutatott teljesen egységes közhangulatot, a Monarchia legtöbb népének, sőt e népek eltérő pártirányzatainak is, akadt angliai szószólója, így a sajtón keresztül az angol külpolitikusok Magyarországról többféle, helyenként egymásnak ellentmondó információhoz is jutottak. Mégis domináló volt a Habsburg-monarchia szükségességét valló fölfogás, s ebből következett a kohézióját, stabilitását zavaró tendenciák (köztük a magyar függetlenségi törekvések) elvetése. Ez jelentkezett mindenekelőtt a legbefolyásosabb napilap, a *Times* 1907 előtt erősen dualizmus-párti politikájában,^{22a} de az ausztriai német és a magyarországi magyar hegemoniával szembenálló álláspontok is a Monarchia nélkülözhetetlenségének axiómájából indultak ki. 1907-től azután a sajtóban fokozatosan teret hódított a magyarországi viszonyokkal, elsősorban a nemzetiségi politikával kapcsolatos kritikus hang, s ez a Foreign Office legtöbb hivatalnokát — mint látni fogjuk — magával ragadta, olyannyira, hogy a magyar viszonyok megítélésekor saját diplomatáik jelentéseivel szemben előnyben részesítették a *Times*-t Bécsből tudósító Wickham Steed és az angol lapokban a magyarországi nemzetiségek mellett valóságos sajtókampányt folytató R. W. Seton-Watson írásait.

Tekintettel arra, hogy a Foreign Office Magyarországgal kapcsolatos véleményét a tárgyalt időszak nagy részében sem jelentősebb brit üzleti érdekek, sem túl alapos ismeretek, sem túl meggyökeresedett előítéletek nem befolyásolták, szokatlanul nagy szerep jutott a szubjektív elemeknek, a jelentéseket író diplomaták és az azokat kommentáló hivatalnokok egyéni nézeteinek, véleményének, ezért e nézeteket és forrásaitak megkülönböztetett figyelem illeti.

A XVIII. század végétől 1914-ig az angol külpolitikát a külügyminiszter irányította, meglehetősen nagy függetlenséget élvezve: a korona szerepe mind inkább a konzultáció, az iratokba való betekintés jogára korlátozódott, a parlament ellenőrzése névleges volt, a kormány tagjai közül egyedül a miniszterelnökkel kellett egybehangolnia a konkrét lépéseket, a döntéseket.²³ A Foreign Office adminisztratív vezetője a miniszter állandó helyettese volt, akinek párt-

²¹ A konzervatív Anglia 1848–49-es Ausztria-barát magatartására ld. *Andics Erzsébet*: Metternich és Magyarország. Bp. 1975. 287–292, 303–305; a szlávbarát irányzat folytonosságát kimutatja *Gál István*: Magyarország, Anglia és Amerika. Bp. 1945. 132–133; az utóbbinak az irodalmi kritikában is jelentkező megnyilvánulásaira ld. *Czigány Lóránt*: A magyar irodalom fogadtatása a viktoriánus Angliában. Bp. 1976. 197–198 és 262–263.

²² 1848-nak visszavetített 1867-ként való beállítása meglehetősen általános volt az 1860-as évek Angliájában, amint ezt Frank Tibor idézett tanulmányában (620–661) kimutatta.

^{22a} Ezzel részletesebben foglalkozik tanulmányom, „Magyarország és a *Times* a századfordulón.” = Valóság, XIX. 1976. 6. sz. 94–104.

²³ *Steiner*: I. m. 1–3., 192–208. A Foreign Office belső felépítésére nézve még *J. A. C. Tilley*—*S. Gaselee*: The Foreign Office. London, 1939 munkájára támaszkodtam.

kon kívülálló személye a kontinuitást volt hivatva biztosítani a politikai vezetés változásaival szemben. Ő látta el a két legfontosabb politikai osztály (a nyugat-illetve kelet-európai)²⁴ közvetlen felügyeletét, s a külföldi misszióvezetőkkel váltott leveleken keresztül azokat nemcsak tájékoztatta, de irányította is. A parlamenti miniszterhelyettes és a miniszter másodhelyettesei (Assistant Under-Secretaries) és az egyes osztályok vezetői a minisztérium 1905. évi belső reformja előtt a döntések meghozatalába nem szólhattak bele (ami Salisbury szerint a képviseleti elvből következett, hiszen nem tartoztak felelősséggel a parlamentnek), de még véleményt sem nyilvánítottak.

Társadalmi összetételét tekintve a minisztérium belső személyzete és a külön kategóriát alkotó diplomáciai szolgálat 1918-ig szinte kizárólag az arisztokrácia és a tehetősebb gentry soraiból került ki. Külszolgálat végzéséhez jelentős magánvagyonnal is kellett rendelkezni, hiszen a fizetés messze elmaradt a megkívánt életmód költségeitől, de családi kapcsolatok, megfelelő angliai és külföldi iskolázottság nélkül kevés eséllyel lehetett megpályázni e szűk elit tagságát.²⁵ Ez a gárda — tagjainak igen eltérő kvalitásai ellenére — azonos nyelvet beszélt, azonos (statikus) módon látta a világot és benne önmaga feladatait, társadalmilag és politikailag egyaránt konzervatív beállítottságú volt, noha a politikai szabadságjogok és a parlamentarizmus kérdésében a liberális eredetű és jellegű alapelveket magáénak vallotta. A XX. században fölmerülő új társadalmi, gazdasági, stratégiai és ideológiai problémákra jórészt csak hagyományos, így mind inkább elégtelen válaszokat tudott adni.

Ausztria-Magyarország a Nyugat-európai Osztályhoz tartozott. A röviddel a kiegyezés után Budapesten felállított angol konzulátust 1872-ben főkonzulátussá nyilvánították. Ez azonban politikai állomáshely volt, élén a diplomáciai szolgálathoz tartozó főkonzullal, akinek rangja általában a követ után következő „nagykövetségi tanácsos” volt, fizetése viszont a szokásosnál magasabb. Jelentéseit ugyan 1910-ig formálisan a bécsi nagykövethez kellett címeznie, onnan azonban azonnal továbbították Londonba, s a nagykövet csak külön jelentésben fejezhette ki saját véleményét a magyarországi viszonyokról. A Foreign Office értékskáláján Budapest körülbelül a latin-amerikai államok és a skandináv államok között állott, az innen távozó főkonzulok általában követi megbízást kaptak, többnyire valamelyik nyugat-európai országba kerültek. A budapesti főkonzulátuson a kontinuitást Brüll Ignác budapesti ügyvéd biztosította, aki 1880-tól 1914-ig fizetés nélküli konzulként az újonnan érkező angol diplomaták politikai tájékoztatásában is jelentős szerepet vállalt.²⁶

A magyarországi viszonyokról gyakran küldött jelentéseket a bécsi nagykövetség is. Ezekben természetesen nyomot hagytak az udvari körök és az osztrák arisztokrácia Magyarországgal túlzottan nem rokonszenvező nézetei, szempontjai, míg a budapesti angol képviselők többségére erősen hatott a magyar politikai vezetőrétegnek az Ausztriához fűződő kapcsolatról és a magyarországi nemzetiségi kérdéstről vallott felfogása.

²⁴ 1900-ban öt politikai osztály volt: Nyugat-európai, Kelet-európai, Amerikai, Távolkeleti és Afrikai. Ld. *Steiner*: I. m. 214.

²⁵ Munkájának 3. sz. függelékében Steiner tanulságos összeállítást közöl a minisztériumba és a diplomáciai szolgálatba jelentkezők iskolai és családi hátteréről. 217—221.

²⁶ Brüll Ignác (1848, Nagyvárad — ?) ügyvéd, a budapesti ügyvédi kamara elnöke, 1880-tól alkonzul, 1892—1914 koozul. A magyar nyelvű sajtó tolmácsolásán kívül Brüll, majd az 1900-as évektől unokaöccse, dr. Kaufmann Sándor, politikai jelentéseket is írt, a főkonzul távolléte alatt saját nevében. Vö.: *Lord Howard of Penrith: Theatre of Life*. Vol. 2. 1905—1936. 151 az egyik főkonzul budapesti tapasztalatairól.

1890—1904: a növekvő tekintély évei

A XIX. század utolsó évtizedében Magyarország az angol megfigyelők előtt gazdaságilag gyorsan fejlődő, belpolitikailag szilárd, politikailag rokonszenves, parlamentáris ország benyomását keltette, különösen ha a nemzetiségi viszályok következtében anarchikus képet mutató Ausztriához hasonlították. A konzervatív beállítottságú brit diplomaták véleménye egy árnyalattal negatívabb volt, főként a bennük igen erős Habsburg-rokonszenv hatása alatt. Ennek ellenére, az osztrák arisztokrata és udvari körök által táplált előítéleteiket leküzdve e diplomaták fokozatosan megbarátkoztak azzal a régi, de egyre reálisabbnak tűnő magyar óhajjal, hogy a Monarchia súlypontja fokozatosan tevődjék át Budapestre. Álláspontjukat elsősorban nem az érzelmek, hanem a külpolitikai megfontolások, a Habsburg-nagyhatalom európai szükségességének a doktrinája határozta meg. Ebből következett, hogy a magyar függetlenségi irányzatot rosszálló aggodalommal figyelték, míg a nemzetiségekkel szembeni magyar politikát azért bírálták olykor, mert veszélyezteti a Monarchia belső békéjét és külpolitikai viszonyait. A magyarországi belpolitikai ellentétek századvégi, majd 1903 utáni kiéleződése föltárta a Monarchia jövőjét Magyarországra építő illúziók labilis alapját, s hozzájárult a Monarchia angliai tekintélyének további hanyatlásához.

A Foreign Office iratkezelésének 1905 előtti rendszere nem teszi lehetővé, hogy a minisztériumi hivatalnokok nézeteit közelebbről megismerjük, de e nézetek — ha voltak is — nem befolyásolhatták a követett politikát, s valószínűleg nem is tértek el lényegesen ausztria-magyarországi diplomatáik véleményétől.

A negyven éves korában, változatos diplomáciai pályafutás után, 1889-ben Budapestre érkező brit főkonzul, Arthur Nicolson²⁷ számára az új állomáshely korábbi éveire képest igen szűk tevékenységi lehetőségeket kínált. Fia „négy év unalomról” beszélt, amit külön elviselhetetlenné tett a magyar arisztokrácia ostobasága és undorító arroganciája.²⁸ Unalomból vagy érdeklődéstől vezetve, Nicolson mindenesetre a magyarországi belpolitikai viszonyok alapos tanulmányozásába fogott, s tapasztalatairól Londonban elismerést és érdeklődést keltő jelentésekben számolt be.²⁹

A főkonzul Magyarországot nagysága, földrajzi helyzete és sajátos politikai viszonyai folytán az európai államrendszer fontos tagjának nevezte.³⁰ A dualizmus az országnak belső függetlensége mellett nagyhatalmi státust is biztosít, írta, igen csekély katonai kiadások mellett.³¹ Azzal is tisztában volt azonban Nicolson,

²⁷ Nicolson egy admirális fia volt, akit alacsony termete, gyenge testalkata, valamint szigorú és korlátolt nevelése „még angol mértékkel mérve is szokatlanul félenkké és zárkózottá” tett. Konstantinápolyban vette feleségül a tekintélyes nagykövet, Lord Dufferin sógornőjét, Catherine Hamiltont. Tehetsége és rokonsága folytán innen Teheránba került, ahol három éven át e fontos misszió vezetője volt. Életrajzát fia írta meg. *Harold Nicolson: Sir Arthur Nicolson, Bart. First Lord Carnock. A Study in Old Diplomacy.* London. 1930.

²⁸ Uo. 78—80. — Különbféle pletykák forognak közkézen arról, mi tette a konzervatív politikai fölfogású, arisztokrata családi kapcsolatokkal rendelkező Nicolsont a magyarországi viszonyok elődeinél és utódainál egyaránt jóval kritikusabb szemléljévé. Tény, hogy fiánál a magyarokkal szembeni ellenszenv már-már patológikus méreteket öltött. Vö. *H. Nicolson: Peacemaking*, 1919. London. 1933. 34., ill. *The Spectator*, 1944. nov. 10. 430.

²⁹ A fontosabbnak minősített jelentéseket nyomtatott formában (Confidential Print) megküldték a kormány egyes tagjainak és a külföldi misszióknak. Nicolson jelentései erre a sorsra jutottak.

³⁰ Public Record Office (London), Foreign Office (a továbbiakban FO), 7/1190, Nicolson jelentése, 1892. okt. 25.

³¹ FO 7/1177, Nicolson jel., 1891. okt. 20.

hogy a dualizmus Magyarországon nem vert gyökeret, a kormányon és a birtokos osztályon kívül kevés híve van,³² s hogy titkos szavazás esetén a Szabadelvű Párt képviselőinek helyét függetlenségi párti és nemzetiségi képviselők foglalnék el.³³ Előszóval idézte a vele rendkívül szókimondóan beszélő Szilágyi cinikus kijelentéseit, amelyek az angol olvasókban csak visszatetszést szülhettek. A magyar igazságügyminiszter szerint a kormány csak szavakban liberális, tisztában van azzal, hogy a nemzetiségeket sosem tudná megnyerni, ezért „praktikus módon bánik belük, nem vezetve magát félre szentimentális teóriáktól, nem engedve magát befolyásoltatni az absztrakt jog és igazság elveitől”. Béke idején a magyarok féken tudják tartani a nemzetiségeket, de háború esetén azok „torkunknak fognak ugrani”, így a megbékéltetés politikájának nincs értelme.³⁴ A magyarországi parlamentarizmust nem tartotta sokra Nicolson: akorrupt választások útján létrejött parlamentben a kormányokat nem a szavazók, hanem az obstrukciók és a személyeskedő támadások buktatják meg, írta.³⁵ A legveszélyesebbnek azonban az angol diplomata a különféle pártállású magyar politikusok közös célját, „erősödő törekvését” látta, hogy „Bécsből Budapestre helyezték át a Birodalom politikai súlypontját, s hogy a Birodalom ügyeiben juttassák túlnyomóvá a vélemények befolyását,” kihasználva az ausztriai belpolitikai ellentéteket. E törekvést Nicolson jobb szó híján sovinizmusnak nevezi, okát részben a magyarok önteltségében, részben pedig az ország tagadhatatlan — noha főként a német és zsidó elemnek köszönhető — anyagi és szellemi fejlődésében látja, megvalósításának fő eszköze pedig a magyaroknak a nemzetiségek fölötti hegemoniája, ennek növelése, a nem-magyar népek lehetőség szerinti eltüntetése. A főkonzul hangsúlyozta, hogy a magyar politikusok mindezt nem forradalommal, hanem a meglévő dualista forma változatlanul hagyása mellett kívánják elérni, nemzetbiztonsági megfontolások miatt kitartanak a Hármasszövetség mellett is, sikerükhöz elengedhetetlen a béke tartós fönntartása, törekvésük azonban — a bel- és külpolitikai kihatalások miatt — mégis súlyosan veszélyezteti a nemzetközi békét.³⁶

A nemzetiségi kérdésben Nicolson információit részben a budapesti német, román és szerb főkonzultól,³⁷ részben pedig a nemzetiségi vidékeken tett utazásai során szerezte. Már 1889-ben beutazta Horvátországot és beszámolt arról, hogy a horvátok szerint semmiféle érdekük sem fűződik a magyar kapcsolat fönntartásához,³⁸ másfél év múlva pedig egy hónapos erdélyi útjáról készített részletes jelentést. Ebből úgy tűnik, mintha kizárólag román és szász értelmiségi és egyházi személyekkel érintkezett volna, adataik alapján ismerteti sérelmeiket, s kétségbevonja a gyakori magyar vád jogosságát, miszerint titokban az elszakadást terveznék, noha — mint megállapítja — hűségüket a magyar politika erősen próbára teszi, s háború esetén magatartásuk kétséges lehet.³⁹

³² FO 7/1190, Nicolson jel., 1892. febr. 5.

³³ FO 7/1177, Nicolson jel., 1891. júl. 2.

³⁴ Uo. és FO/1163, Nicolson jel., 1890. szept. 27. — Egy másik alkalommal Szilágyi beismerte, hogy „sem Magyarországnak, sem a kormánypártnak nincs fogalma a valódi liberalizmusról”. FO 7/1190, Nicolson jel., 1892. nov. 16.

³⁵ FO 7/1177, Nicolson jel., 1891. okt. 13.

³⁶ FO 7/1163, Nicolson jel., 1890. jan. 27.

³⁷ Nicolson számos jelentésében hivatkozik diplomata kollégáival folytatott beszélgetéseire. Utódai közül egyedül E. Howard követte ezt a gyakorlatot.

³⁸ FO 800/336, Nicolson memoranduma, 1889. okt. 11.

³⁹ FO 7/1177, Nicolson jel., 1891. máj. 25. A hosszú beszámolót Salisbury utasítására külön levélben küldte meg a minisztérium.

Magyarországról való távozása előtt írt összefoglaló jelentésében is Nicolson „a nyugtalanító és örökösen ébren levő” nemzetiségi kérdést emelte ki. A beolvadást reménytelennek tartotta, az erősödő magyar sovinizmustól féltette a dualizmust, s azzal az érzéssel hagyta el Budapestet, hogy Magyarország „egyszer még sajnálni fogja, hogy politikája nem volt türelmesebb és mérsékeltőbb”.⁴⁰

Nicolson bécsi főnöke, Sir A. Paget, nem mutatott különösebb tájékozottságot a magyarországi ügyekben, de az őt 1893-ban főlváltó Sir Edmund Monson a dualista korszak egyetlen angol nagykövete volt, akinek közelebbi ismeretei is voltak Magyarországról: 1871 és 1874 között ő volt a budapesti brit főkonzul.⁴¹ Ezekből az évekből azt a meggyőződést őrizte meg, hogy a Monarchia belső problémáit jól megoldó dualizmust a magyar függetlenségi törekvések veszélyeztetik a legjobban. E „magyar sovinizmus” gyökerét a magyarok minden európai népet fölülmúló nemzeti hiúságában látta, akik azt képzelik, hogy egész Európát ők mentették meg a töröktől, s hogy Oroszország beavatkozása nélkül 1849-ben kivívták volna teljes függetlenségüket. Deák és Kossuth temetését összehasonlítva megállapította, hogy noha Deákot a nemzet mély tisztelete kísérte a sírhoz, nyoma sem volt annak a túlradó érzelem-kifejezésnek, amit a tömegek Kossuth halálakor tanúsítottak. „Attól tartok, hogy a különbség jórészt annak tulajdonítható, hogy Kossuth a szembenállást képviselte a gyűlölt Ausztriával, míg Deák a vele való megbékélést.”⁴² A nagykövet a sekélyes, bombasztikus magyar hazafiaskodás elítélését összekapcsolta a Habsburg-ház iránti őszinte lojalitás hiánya fölötti sajnálkozással.⁴³ Ezt hálátlanságnak nevezte a Monarchia összlakosságának alig több mint 1/6-át kitevő, de „kivételesen előnyös helyzetet élvező” magyarok részéről,⁴⁴ noha a császári család több közismerten magyarelles tagját is hibáztatta ezért, „akik hajlamosak Magyarországot még most is olyan alárendelt tartománynak tekinteni, mint amilyen 1867 előtt volt”.⁴⁵

A korszak angol megfigyelőinek többségével ellentétben Monson a kormányzó Szabadelvű Párttal sem rokonszenvezett, vezetőit kedvezőtlenül hasonlította össze az egykori Deák-párt nagyságaival.⁴⁶ A két gárda kétségtelen különbségén túlmenően Monsont a magyar kormány ellen hangolta az egyházpolitikai vitákban a függetlenségi ellenzéknek a reformokat támogató szárnyával való együttműködése, s még inkább a magyar kormány szerepe Kálnoky közös külügyminiszter megbuktatásában. Az angol nagykövetet ugyanis igen szoros, mondhatnánk baráti viszony fűzte Kálnokyhoz, s a Monarchia kül- és belviszonyairól Lon-

⁴⁰ Nicolson nézetei nem maradtak hatás nélkül a brit külügyi apparátusban. Sir J. Rennel Rodd, a későbbi római nagykövet írja memoárjaiban (*Social and Diplomatic Memories*, London 1925, I. köt. 245–247), hogy a magyarországi nemzetiségi kérdéssel 1891-es budapesti látogatásán ismertette őt meg Nicolson. A budapesti főkonzul később szentpétervári nagykövetként az angol–oros *entente* egyik létrehozója lett, 1910 és 1916 között pedig a külügyminiszter állandó helyettese volt.

⁴¹ A tudósi és politikusi pályával való kacérkodás után került Monson Budapestre főkonzulnak, majd Bécsbe másodtitkárnak. 1876–77-ben Dalmáciában és Montenegróban volt az angol kormány különmegbízottja. *The Foreign Office List and Diplomatic and Consular Year Book*. London, 1890–1914. (A brit külügyminisztérium személyzetének legfontosabb életrajzi adatait tartalmazó kiadvány évente jelenik meg.)

⁴² FO 7/1213, Monson jel., 1894. márc. 31.

⁴³ FO 7/1214, Monson jel., 1894. jún. 14.

⁴⁴ FO 7/1225, Monson bizalmas jel., 1895. jan. 11.

⁴⁵ Uo., Monson jel., 1895. jan. 26.

⁴⁶ Uo., Monson jel., 1895. jan. 11. Wekerle és Szilágyi kétségtelen adminisztratív tehetősége ellenére „sosem vívta ki azt a tiszteletet vagy megbecsülést, mint Deák, Mailáth, Ghyczy, vagy akár Szilágy”.

donba küldött jelentései valóban „jórészt csak a külügyminiszterrel folytatott beszélgetéseit” tartalmazták.⁴⁷ Monson külpolitikai nézeteinek teljesen megfelelt Kálnoky 1886 után követett külpolitikája: az angol nagykövet híve volt országa és a Hármasszövetség szoros, baráti viszonyának,⁴⁸ s egyetértett Goluchowskiával, hogy Angliát és a Monarchiát „az érdekek azonossága és a két kormány kölcsönös bizalma folytán . . . iratlan szövetség” kapcsolja össze.⁴⁹ Kálnoky miniszterségét Monson fontos angol érdekeknek,⁵⁰ 1895 májusi menesztését pedig Európa és Anglia nagy veszteségének nevezte.⁵¹ Utódjaként Kállay Béni közös pénzügyminisztert szeretne volna látni.⁵²

Kálnoky eltávolításában nemcsak mindennapi kedves beszélgetőpartnerének elvesztését fájlalta jelentésében Monson, de a magyar kormány (az 1867-es törvényekben egyébként elismert és a gyakorlatban is érvényesített — J. G.) külpolitikai beleszólási jogának veszedelmes precedenst teremtő érvényesítését is, ami a nagykövet szerint azonos a Monarchia külpolitikájának magyar irányításával.⁵³ Ugyancsak a magyar nemzeti önérzet veszedelmes megnövekedésétől tartott a millenium kapcsán,⁵⁴ s noha az ünnepeket hatásosnak, a főváros fejlődését pedig lenyűgözőnek találta, megállapította, hogy a magyarok nemzetként is a magánéletükre oly jellemző extravaganciába bocsátkoztak, s képtelenek reálisan fölmérni a Birodalomban elfoglalt helyzetüket.⁵⁵

A nemzetiségi kérdésben is főként Kálnoky megjegyzéseit ismételték Monson jelentései, a magyar kormány politikáját elsősorban a kedvezőtlen külpolitikai kihatások, főként a Romániához fűződő kapcsolatra való tekintettel helytelenítette.⁵⁶ Nyilvánvaló egyetértéssel idézte Kálnoky, hogy a románokkal szemben követett elnyomó magyar politika „talán igazolható lenne, ha olyan csökönyös népről lenne szó, mint a csehok”.⁵⁷

Monson, majd két utóda, Rumbold és Plunkett, idejében a bécsi brit nagykövetségen a magyar kérdésekben szakértőnek számított Nicolson budapesti utóda, Ralph Milbanke.⁵⁸ E szorgalmas, szürke diplomata egyéniségének megfele-

⁴⁷ W. Lavino biz. levele D. M. Wallace-hoz, 1894. dec. 9. Archives of *The Times*, New Printing House Square Papers (a továbbiakban NPHS Papers), Lavino Papers. A *Times*-tudósító sejtelmét az angol külügyi levéltár anyaga teljes mértékben igazolja. Kálnoky befolyása alatt pl. kategorikusan cáfolta Monson, hogy 1894–95-ben Bécsben a magyarországi szabadelvű rendszer megváltoztatását tervezték volna (FO 7/1215, Monson biz. jel., 1894. dec. 28.), holott valóban erről volt szó, ld. *Hanák Péter*: Iratok az 1894–95. évi magyar kormányválság történetéhez. = Történelmi Szemle, 1959. 3–4. sz.

⁴⁸ FO 7/1215, Monson szig. biz. jel., 1894. nov. 28.

⁴⁹ FO 7/1226, Monson jel., 1895. máj. 22. A nagykövet kifejezte véleményét, hogy ez a viszony a jövőben is folytatódik, s szavai helyességét a minisztérium külön megerősítette.

⁵⁰ FO 7/1225, Monson szig. biz. jel., 1895. febr. 5.

⁵¹ FO 7/1226, Monson jel., 1895. máj. 17.

⁵² FO 7/1229, Monson jel., 1895. nov. 12.

⁵³ FO 7/1226, Monson jel., 1895. máj. 14.

⁵⁴ FO 7/1241, Monson jel., 1896. febr. 10.

⁵⁵ FO 7/1242, Monson jel., 1896. máj. 14. — Figyelemre méltó a nagykövet megjegyzése, hogy az ünnepekre Budapestre utazott diplomaták többsége számára Magyarország fejlettsége revelációként hatott, s ő maga is meglepődött, hogy 25 évi távolléte alatt mekkorát változott az ország külső képe. A bécsi diplomaták számára ezek szerint a Lajta túloldala a kútíró vasúti összeköttetés ellenére *terra incognita* maradt.

⁵⁶ FO 7/1215, Monson jel., biz. 1894. okt. 5. Vö. FO 7/1218, Milbanke jel., 1894. okt. 2.

⁵⁷ FO 421/143, Monson biz. jel., 1893. dec. 19.

⁵⁸ Milbanke az angol diplomáciai szolgálatban kivételes módon szinte egész pályafutását Közép-Európában töltötte el: 1873–77-ben Bécsben volt harmadtitkár, ahová két évi pekingi

lően minden kérdésben tradicionális nézeteket vallott. Anglia számára egy erős, vele baráti viszonyban álló Habsburg-monarchiát tartott a legelőnyösebbnek, így aggasztotta minden, ami a status quo-t fenyegette: a magyar függetlenségi irányzat erősödése, amivel már a kormánypártot is rokonszernvezní látta,⁵⁹ Magyarország növekvő befolyása a Monarchiában,⁶⁰ a magyar kormány törekvése a nemzetiségek asszimilálására,⁶¹ de a horvátországi⁶² és a magyarországi román szeparatista óhajok is.⁶³ Hosszú főnállása alapján sikeresnek ítélte a dualizmust, de látta, hogy újabban ez a forma a Monarchia két felének viszonyában a feszültségeket inkább növeli, mint csökkenti,⁶⁴ s ezért elsősorban a magyarokat tette felelőssé,⁶⁵ akik között még a miniszterek, így pl. Szilágyi Dezső is, képtelenek a Monarchia külpolitikai érdekeit a magyar érdekek elébe helyezni.⁶⁶ Ugyanakkor a másik oldal részéről elítélte az uralkodóház, s különösen Károly Lajos főherceg trónörökös és fia, Ferenc Ferdinánd alig leplezett magyarellenes elfogultságát, akik Magyarországot a hadsereg segítségével vissza szeretnék kényszeríteni korábbi függő helyzetébe.⁶⁷ Ausztria 1897. évi belpolitikai viharainak hatása alatt azután — immár Bécsben tartózkodva — Milbanke lehetőségként már elfogadta, hogy a Monarchia súlypontja fokozatosan Budapestre tevődhet át,⁶⁸ mert (külpolitikai okokból) annyira félt az alternatívától, a fölbomlástól.⁶⁹ Ez magyarázza, hogy bármennyire bírálta is a magyar kormány nemzetiségi politikáját, az 1895-ös „közismert agitátorok védnöksége alatt összehívott” és szeparatista tervekkel melegengető nemzetiségi kongresszust károsnak tartotta és elégedetlen állapította

és rövid berlini intermezzo után másodtitkárként tért vissza. A formális coburgi poszt után 1893-ban nevezték ki Budapestre, s 1897 márciusi távozásától 1903-ban bekövetkezett haláláig ismét Bécsben működött, immár mint nagykövetségi tanácsos.

⁵⁹ FO 7/1203, Milbanke jel., 1893. szept. 21. — A főkonzul a Kossuth halálakor Magyarországon általános megrendülést sovíniszta megnyilvánulásnak tekintette, s szomorúan állapította meg, hogy „a föltételezettnél jóval nagyobb a szimpátia 1848 hőse, s attól tartok a független Magyarország általa mindigvég képviselt elve iránt”. FO 7/1218, 1894. ápr. 5. Milbanke elfogadta az 1848-as „alkotmányos monarchista” Kossuthot, de „az 1849-es forradalom hőseit. . . a Császári Ház engesztelhetetlen ellenségét” csak elítélni tudta. Uo., 1894. márc. 30.

⁶⁰ FO 7/1232, Milbanke biz. jel., 1895. febr. 6. — Különösen azt a magyar igényt fogadta Milbanke kedvezőtlenül, hogy a magyar miniszterelnöknek legyen érdemleges befolyása a külügyekbe. Uo. 1895. máj. 22., ill. FO 7/1233, 1895. okt. 9-i jelentése.

⁶¹ FO 7/1203, Milbanke jel., 1893. dec. 21. — Még az egyházpolitikai reformokban is a magyarosítási szándékot emelte ki. Uo. 1893. ápr. 8.

⁶² A horvátországi magyarellenes megnyilvánulásokat elítélve dicsérőleg szólt Khuen-Héderváry erőskezü rendszeréről: FO 7/1203, 1893. dec. 23-i jelentése.

⁶³ FO 7/1218. Milbanke jel., 1894. febr. 12. és FO 7/1232, 1895. máj. 28. — A romániai irredenta mozgalom nagy tüntetéseit Townley bukaresti angol követ is elítélte.

⁶⁴ FO 7/1203, Milbanke jel., 1893. márc. 23., illetve két évvel később FO 7/1233, 1895. szept. 19.

⁶⁵ FO 7/1203, Milbanke jel., 1893. szept. 21. — Megfogalmazásai jelzik, hogy nem osztotta a magyar fölfogást, amely szerint Ausztria és Magyarország két teljesen független állam, amelyet csak az uralkodó személye és bizonyos közösen intézett ügyek kötnek össze egymással. Milbanke Ferenc Józsefet budapesti jelentéseiben is következetesen császárnak titulálta, s a magyarországi helyneveknél mindig a német változatot (nem csupán Hermannstadt, de *Klausenburg* és *Güns*) használta — egyébként a Foreign Office gyakorlatával egyezően.

⁶⁶ FO 7/1232, Milbanke biz. jel., 1895. febr. 21., ill. FO 7/1233, 1895. dec. 10.

⁶⁷ E szándékát nyíltan kifejtette előtte Károly Lajos főherceg. FO 7/1233, Milbanke titkos jel., 1895. szept. 1.

⁶⁸ FO 7/1259, Milbanke jel., 1897. okt. 11.

⁶⁹ FO 7/1244, Milbanke biz. jel., 1896. nov. 26.

meg kudarcát.⁷⁰ Főnökeihez hasonlóan ő is a Monarchia külpolitikai érdekei szempontjából nézte a magyarországi nemzetiségi kérdést.⁷¹

„A nagy Monarchia Európa építményének központi boltíve,” vallotta Sir Horace Rumbold, az 1897-ben Bécsbe érkező új nagykövet,⁷² s ezen a véleményén nem változtatott sem az Angliát és Ausztria-Magyarországot összekötő kapocs lazulása, sem Berlin Bécs fölötti befolyása.⁷³

„A nagy, félig keleties magyar birodalom” kérdéseiben Rumbold főként a magyar arisztokrácia révén tájékozódott. Vendéglátója volt Apponyi Lajos Nagypappiban, Festetics Tasziló Keszthelyen, Széchenyi Béla Nagycenken, Budapesten pedig Károlyi „Pista”, Apponyi Albert, az Andrássyak, Esterházyak és Karátsonyiak,⁷⁴ így nem volt számára nehéz tisztába jönni a nagybirtokos osztály magyarországi súlyával.⁷⁵ Noha osztotta a magyarok jó politikai ösztönéről és tiszteletreméltó parlamentáris tradícióiról Angliában elterjedt véleményeket, a nagykövetet Magyarország a másfél évszázaddal korábbi Angliára, Walpole korára emlékeztette.⁷⁶ Az ausztriai belpolitikai válságot ügyesen kihasználó Magyarország Rumbold szerint már „mind a Monarchia, mind a (Kettős) Szövetség fő tartóoszlopa” lett,⁷⁷ s „amikor 1900 őszén végleg elhagytam Bécsset, Magyarország olyan jogos befolyással rendelkezett, hogy az unióban nem csupán predomináns partnerré, de a jelek szerint annak egyetlen szilárd rögzítőjévé vált”.⁷⁸

A Monarchia válságából az angol nagykövet Magyarországtól, illetve egy erőskezü magyar miniszterelnöktől, vagy osztrák-magyar kancellártól várta a kiutat, aki a magyarokra és az ausztriai németekre támaszkodnék⁷⁹ — vagyis e régóta nem létező érdekszövetségre. Rumboldnak jelöltje is volt a visszaállítandó kancellári posztra: a közös pénzügyminiszter, Kállay Béni, aki „nézeteit és érzelmeit tekintve velejéig angol”, Ferenc József mellett a Monarchiában Anglia legjobb barátja, s a búr háborúban szilárdan mellette áll. Kállay azt javasolta, hogy Nagy-Britannia a búrok legyőzése után flottája mellett erősítse meg szárazföldi hadseregét, váljék Németországnál és Oroszországnál egyaránt erősebbé, s Rumbold teljességgel osztotta a pénzügyminiszter nézetét, bár hozzátette, hogy az nem teljesen önzetlen, hiszen a honfitársainál messzebb tekintő politikus „bizalmatlan Németországgal szemben és rettenetesen fél Oroszországtól. . . s valószínűleg azt reméli — noha nem bízik benne —, hogy Ausztria-Magyarország Angliában fogja megtalálni leghatalmasabb szövetségesét a végső rendezés idején, amely a Monarchia számára el fogja dönteni az élet vagy a halál kérdését.”⁸⁰

⁷⁰ FO 7/1233, Milbanke jel., 1895. aug. 8. és aug. 13.

⁷¹ Számatlan esetben utalt erre, pl. 1893. dec. 21., 1894. szept. 10., 1894. okt. 2., 1895. febr. 21., 1895. máj. 28. FO 7/1203, 1218, 1232.

⁷² *Sir Horace Rumbold: Final Recollections of a Diplomatist.* London. 1905. 319.

⁷³ „Ausztria politikája alig leplezetten követi Berlin utasításait, így a nemzetközi ügyekben aligha várható tőle független akció. . . A közkeleti kérdés terén bekövetkezett nagy változás következtében számára csökkent a [Nagy-Britannia és Ausztria-Magyarország közötti] régi bizalmasság és a hágyományos szövetség értéke.” FO 7/1299, Rumbold végső jelentése, szig. biz., 1900. szept. 8.

⁷⁴ *Sir H. Rumbold: Final Recollections . . .*, 310, 323—325, 372.

⁷⁵ FO 7/1273, Rumbold jel., 1898. máj. 8.

⁷⁶ FO 7/1260, Rumbold biz. jel., 1897. dec. 15., ill. FO 7/1273, 1898. máj. 27.

⁷⁷ FO 7/1284, Rumbold jel., 1899. jan. 4.

⁷⁸ *Sir H. Rumbold: Final Recollections . . .*, 318—319.

⁷⁹ FO 425/238, Rumbold jel., 1899. márc. 16.

⁸⁰ FO 7/1297, Rumbold biz. jel., 1900. márc. 31. — Hamarosan rájött azonban, hogy „a birodalom egyetlen európai kaliberű államférfiából” sohasem lesz külügyminiszter: Ausztriának

A dualizmus harminc évvel korábban sem elég erős bázisát föltámasztani kívánó, s az elődeihez képest a maga módján „magyarbarát” Rumbold értetlenül állt szemben a magyar függetlenségi érzelmekkel. Még azon is megütközött, hogy a magyarok „gyermekded módon” nem hajlandók megünnepelni 1898. dec. 2-át, Ferenc József trónralépésének 50. évfordulóját, „arra a gyenge kibúvóra hivatkozva”, hogy szemükben csak 1867 óta uralkodik.⁸¹ Máskor úgynevezett „aradi mártírok”-ról beszélt,⁸² nagykövetsége második embere, Milbanke nézeteit visszhangozva, aki a budai Hentzi-emlékmű áthelyezése kapcsán azok véleményét idézte, akik helytelenítik Ferenc Józsefnek a magyarokkal szembeni engedékeny politikáját, „ami csak növelni fogja azoknak az aspirációit, akiknek egyetlen vágya a Dualista Birodalmat még összefűző kapesok lazítása”.⁸³ Rumbold is csak a dualizmus keretein belül fogadta el a magyarok hegemonia-törekvéseit, a perzsonálunió gondolatával szemben állt.⁸⁴ A nemzetiségek gyakorlatilag kivihetetlen beolvasztására való kísérletek,⁸⁵ párosulva a közjogi ellenzék 1903 után erősödő aktivitásával, „a lejtő szélére viszik a magyar államot. . . ahonnan csak a pusztulásba zuhanhat, magával ragadva a nagy közép-rurópai birodalmat” — állapította meg Rumbold pár évvel később írt emlékirataiban.⁸⁶

A Monarchia jövőjét nem lehetett a magyarokra alapozni, már csak a dualizmus kényes struktúrája miatt sem, ezt be kellett látnia Rumboldnak, ugyanakkor Ausztria belső helyzete semmi jóval nem biztatta: a nagynémetek és a csehek, csakúgy mint az autonómiájukat kiépítő galíciai lengyelek, akarva-akaratlanul a fölbomlást hozzák közelebb, de nem jelentenek jobb kilátást a trónörökös reakciós, klerikális elképzelései sem, állapította meg végső jelentésében.⁸⁷ Ez a pesszimista konklúzió, valamint a különféle nemzeti és politikai mozgalmak megítélése rendkívül közel áll William Lavino, a *Times* tekintélyes bécsi tudósítója nézeteihez, s nem lehet vitás, hogy kettőjük viszonyában az újságíró befolyása volt az erősebb.⁸⁸

1896 és 1903 között azért is megnőtt a *Times* magyarországi híreinek a fontossága, mert a bécsi nagykövetség néhány magyar tárgyú jelentése mellett időnként a Foreign Office egyedüli hírforrását jelentették, Budapesten ugyanis hét év alatt hat angol diplomata váltotta egymást, közben hónapokon át betöltetlenül hagyva a posztot, ráadásul ezek a főkonzulok — Lowther későbbi konstantinápolyi nagykövet kivételével — az angol diplomáciai szolgálat szürkébb tagjai közül kerültek ki. A néhány hónapos budapesti tartózkodás szükségképpen nem eredményezett bizalmasabb személyi kapcsolatokat, alaposabb ismereteket, tartalmas jelentéseket. A beszámolók fő forrását a *Pester Lloyd* hírei és politikai cikkei képezték, valamint a folytonosságot képviselő konzul, Brüll I. tájékoztatásai.

nem kell, mert magyar, a magyarok viszont hosszú bécsi tartózkodása folytán túlságosan osztráknak tartják, az udvari körök számára pedig társadalmi rangja és származása nem kielégítő. FO 7/1298. Rumbold jel., 1900. jún. 5. Ebből azt is látnia kellett volna a nagykövetnek, hogy nincs bázisa a német-osztrák és a magyar elem szövetségének, amire pedig ő az erős Monarchiát alapozni kívánta.

⁸¹ FO 7/1275, Rumbold szig. biz. jels, 1898. nov. 25.

⁸² FO 7/1286, Rumbold jel., 1899. okt. 13.

⁸³ FO 7/1285, Milbanke jel., 1899. aug. 13.

⁸⁴ FO 7/1298, Rumbold szig. biz. jel., 1900. máj. 19.

⁸⁵ *Sir H. Rumbold: Final Recollections . . .*, 324.

⁸⁶ Uo. 287—288.

⁸⁷ FO 7/1299, Rumbold szig. biz. jel., 1900. szept. 8.

⁸⁸ Lavino, illetőleg a *Times* álláspontjára ld. tanulmányomat: A millenáris Magyarország az angol sajtóban (Megjelenik az Országos Széchényi Könyvtár 1974—75. évi Évkönyvében), ill. id. tanulmányom, Valóság, 1976. 6. sz.

George Greville 1896 márciusától 1897 januáráig tartózkodott Budapesten. Elődeitől eltérőleg Ferenc Józsefet nem császárnak, hanem királynak nevezte, s a függetlenségi pártot nem tartotta túl veszedelmesnek a dualizmusra nézve, mert „túl hazafiasok ahhoz, hogy elméletüket a gyakorlatban is érvényre juttassák”.⁸⁹ A milleniumot sikeresnek ítélte, mert a magyarok „kétségtelenül elérték céljukat és megmutatták a világnak, hogy Ausztria és a balkáni államok között nem egy barbár törzs él, ami szerintük külföldön eddig általános nézet volt, hanem egy olyan nemzet, amelyben a magyar nemzetiség gyors ütemben nő, elsősorban az országban lakó többi nemzetiség rovására, s amely némileg agresszív sovinizmusa ellenére, vagy inkább ennek következtében, gyorsan halad afelé, hogy a kettős monarchiában predomináns partnerré váljék”.⁹⁰

A Greville távozása után fél évvel, 1897 júniusában megérkezett W. N. Beauclerk az ausztriai belpolitikai anarchia láttán inkább helyessé, mintsem aggodalommal beszélt Magyarország növekvő politikai súlyáról. Vilmos császár és Károly román király 1897 őszi budapesti látogatása után jelentette, hogy „itt általános érzés a heves patriotizmus és a lelkesedés, hogy Magyarország elsődleges tényezővé emelkedett az európai politikában”.⁹¹ Ezzel lépést kívánva tartani elintézte, hogy a főkonzulátus pecsétjén a régies „Pesth” elnevezést — 25 évvel a főváros egyesítése után — „Budapest”-re változtassák.⁹² 1898 márciusától fél évig ismét megürült a főkonzulátus, de a Bánffy-kormány nagy lármával járó utolsó hónapjairól már részletes tudósításokat küldött Gerard Lowther (1898 október—1899 június). Beszámolóira Londonban több ízben is ráírták, hogy „Bécsből már részletes jelentéseket kaptunk a helyzetről” — ami jelezte a Foreign Office bizalmát a kipróbált és a magyar udvarlásokkal szemben a budapesti főkonzulokkal ellentétben közömbös Milbanke-ben. Lowther után ismét fél évet kellett várni az új főkonzulra. Az 1899 októberében Budapestre érkezett Charles Conway Thornton első jelentéseiben szintén jórészt a sajtókivágatok domináltak. A nemzetiségi kérdésben kezdetben Nicolsonhoz hasonló nézeteket vallott,⁹³ de később mind több megértést tanúsított a budapesti álláspont iránt. Így pl. Horvátország helyzetét politikailag és pénzügyileg egyaránt a horvátok számára ítélte előnyösnek,⁹⁴ s a Ferenc Ferdinánd pétervári utitársválasztásával kapcsolatos magyar fölháborodást is jogosnak minősítette.⁹⁵ Thornton 1902 májusában bekövetkezett halála⁹⁶ után Arthur Herbert két havi budapesti tevékenységét leszámítva 1903 nyaráig ismét üresen maradt a budapesti poszt. Végül a nagykövet kénytelen volt fölhívni a külügyminiszter figyelmét, hogy egy idő óta „a fontos budapesti főkonzulátust” meglehetősen elhanyagolták. „Németország, Oroszország, Olaszország és Franciaország hozzánk hasonlóan a diplomáciai szolgálatból vett főkonzulokat tart [Budapesten], akik írásos jelentéseik kiegészítése-

⁸⁹ FO 7/1247, Greville jel., 1896. okt. 13.

⁹⁰ Uo., Greville jel., 1896. nov. 6.

⁹¹ FO 7/1263, Beauclerk jel., 1897. okt. 5.

⁹² Ennek ellenére a Foreign Office egészen az 1910-es évekig kitartott a „Buda-Pesth” írásmód mellett.

⁹³ FO 7/1302, Thornton jel., 1900. márc. 1.

⁹⁴ FO 7/1329, Thornton jel., 1902. jan. 29.

⁹⁵ Uo., Thornton jel., 1902. febr. 14. Ferenc Ferdinánd ugyanis pétervári hivatalos látogatására kíséretének egyetlen magyar tagjával az ellenzéki néppárti Zichy Jánost választotta, s ez nagy fölháborodást váltott ki hivatalos körökben Budapesten.

⁹⁶ Thornton tehát viszonylag hosszabb időt töltött Budapesten, de 1900 és 1902 között írt jelentéseit nem állt módomban elolvasni, mert londoni tartózkodásomkor kötettség miatt nem voltak hozzáférhetőek. A fontosabb jelentések azonban megtalálhatóak a Confidential Print-ben.

képpen gyakran jönnek Bécsbe szóbeli beszámolóra, s ráadásul jóval ritkábban váltják őket, mint ami az utóbbi időben a mi gyakorlatunk volt. Kötelességmulasztást követnék el, ha nem hívnám föl a figyelmet annak a hátrányaira, ha Budapesten kedvezőlenebb helyzetbe hoznánk magunkat, mint amilyennel az említett hatalmak rendelkeznek.”⁹⁷

Választ nem kapott a nagykövet, de ettől fogva állandóan volt brit diplomata-tanúja a mind kritikussabbá váló magyarországi politikai helyzetnek.

A régivágású, mértéktartó ítéletű, konzervatív beállítottságú bécsi nagykövetek sorában Sir Francis Plunkett volt az utolsó.⁹⁸ Az ír származású, katolikus diplomata igen népszerű volt a bécsi udvarban, de Ferenc Józsefhez fűződő különösen jó viszonya ellenére a század elején tovább folytatódott a két hatalom fokozatos „elidegenedésének és eltávolodásának a folyamata”.⁹⁹ Ehhez hozzájárult Ausztria-Magyarország nagyhatalmi súlyának további csökkenése: „különféle okoknál fogva, nem utolsósorban a nemzetiségi ellentétek által előidézett kedvezőtlen belső helyzet, valamint az Ausztria és Magyarország közötti rivalizálás következtében az Osztrák-Magyar Monarchia már nem tölti be megszokott európai nagyhatalmi szerepét”, s jövője még bizonytalanabb, jelentette Milbanke.¹⁰⁰ A két ország közti gazdasági kiegyezési tárgyalásokkal kapcsolatos viták, majd a magyar véderőtörvény reformjából kinövő 1903. évi magyar kormányválság és éles osztrák—magyar összeütközések csak erősítették az angol aggodalmakat. Plunkett észrevette, mennyire eltérnek egymástól a Monarchia mind nagyobb öntudatra ébredő népeinek külpolitikai érzelmei,¹⁰¹ de az érzelmek mögött meghúzódó érdekeket, magának a nemzeti eszmének a térhódítását nem vette tudomásul.¹⁰² Új vonása az angol kommentároknak, hogy a viszonyok alakulásáért a felelősséget megosztják az egyes népek és pártirányzatok között, sőt időnként magának a 67-es rendezésnek tulajdonítják, és nem zárkóznak el bizonyos magyar nemzeti követelések jogosságának elismerésétől. Plunkett „a kontinens legrégebb alkotmányos országának” a bécsi udvar és az osztrák kormánykörökkel szembeni szilárdabb magatartását nem ítélte el.¹⁰³ Ez a tendencia a Foreign Office-on belül is megfigyelhető.¹⁰⁴

⁹⁷ FO 7/1339, Plunkett biz. jel., 1903. jún. 20.

⁹⁸ Elődjéhez hasonlóan Plunkett fél évszázados diplomáciai pályafutását fejezte be Bécsben. Egyetlen fontosabb korábbi állomáshelye Szentpétervár volt, nagykövetségi titkárként. W. Steed, a *Times* 1902-től Bécsben élő tudósítója szerint képességei meghaladták a brit diplomaták átlagos gyenge szintjét, de „egy hajmeresztő sznob” volt. Steed levele Bell-hez, 1903. jún. 8. NPIIS Papers, Steed Papers.

⁹⁹ E folyamat bemutatásával kezdi fontos monográfiáját *F. R. Bridge: Great Britain and Austria-Hungary 1906—1914. A Diplomatic History.* London, 1971. (A továbbiakban *Bridge: 1906—1914*) 1—4.

¹⁰⁰ FO 425/254/84, Milbanke biz. memo., 1902. máj. 4.

¹⁰¹ FO 7/1351, Plunkett jel., 1904. máj. 18.

¹⁰² Példa erre, mennyire értetlenül szemlélte a lengyelek vágyát nemzeti egységük helyreállítására. FO 7/1362, 1905. márc. 24.

¹⁰³ Milbanke 1902. máj. 4-i, főt idézett memoranduma még elég nyomatékosan bírálja a magyar szeparatista érzelmeket, de Plunkett 1903. febr. 26-án (FO 7/1338), majd ez év márc. 26-án s aug. 12-én hibáztatja az ausztriai magyarelleses közhangulatot, ami lehetetlenné teszi az osztrák kormány számára, hogy hozzájáruljon a magyar követelések teljesítéséhez.

¹⁰⁴ A magyar függetlenségi ellenzék 1903. augusztusi felirati javaslatát a minisztériumban „a magyar igények világos kifejtése”-ként jellemezték, FO 7/1340, 1903. aug. 3., minute. — Az sem váltott ki kritikát angol részről, hogy Tisza István Körber osztrák miniszterelnököt „distinguished foreigner”-nek, egy tiszteletreméltó külföldinek nevezte. Milbanke ezen főláborodott volna.

A magyar követelések iránt megváltozott angol hangnem Magyarország látszólagos erőgyarapodásának szólt, hiszen a hivatalos angol politika mindig méltányolta az erősebb fél szempontjait, de érzelmileg eleve a magyarok javára hangolta az angol politikusokat, hogy Széll Kálmán miniszterelnök a budapesti parlamentben szembeszállt a búr háború kapcsán Angliát bíráló hangokkal, és kijelentette, hogy „az angol nemzet a mi becsülésünket, rokonszenvünket és . . . bámulatunkat bírja”.¹⁰⁵ Nyilatkozatát a *Times* azonnal örömmel nyugtázta és vezércikkben köszöntötte,¹⁰⁶ az angol külügyminiszter pedig biztosította a magyar miniszterelnököt, hogy iránta „mindig melegséget fogunk érezni szívünkben”.¹⁰⁷ Tudjuk, hogy a korabeli magyar közvélemény többsége, s különösen a függetlenségi irányzatú sajtó, a dél-afrikai konfliktusban korántsem állt az angolok pártjára, s Széll nyilatkozata formálisan csupán egy búrpartii szász képviselő angolelles kijelentéseit utasította vissza vissza azzal, hogy egy kis nemzet, mint a magyar, rá van szorulva a nagy Anglia rokonszenvére, de a miniszterelnök szavait angol részről (talán nem is minden szándékosság nélkül) többre magyarázták, pozitív állásfoglalásként tüntették föl. Széll nyilatkozata mindenesetre némi politikai tőkét szerzett a magyaroknak, így pl. a pályafutását a külügyminisztériumban kezdő, s ott nagy tekintélynek örvendő V. Chirol, a *Times* külpolitikai szerkesztője még évekkel később is emlegette, hogy a magyarok a búr háborúban Anglia mellé álltak.¹⁰⁸

Az 1903 júliusában, feszült belpolitikai helyzetben Budapestre érkező Francis Stronge főkonzul nem volt érzéketlen a világban végbemenő változások iránt. Ő volt az első magyarországi angol diplomata, aki foglalkozott a szociáldemokrata mozgalom térhódításával, és megállapította befolyása növekedésének elkerülhetetlenségét. Abban is igaza lett azonban, hogy a Monarchiában a nacionalizmus „fékezni fogja a szocializmus terjedését és még sokáig jóval fontosabb tényező lesz a belpolitikában”.¹⁰⁹ Plunketthez hasonlóan úgy látta, hogy 1903 őszén, Chlopy és a 9-es bizottság javaslatai után, a magyar kormány számára a koronával szembeni konfliktusban létfontosságú a siker, „minthogy Magyarország kormányzata ma már nemcsak névlegesen, de ténylegesen is demokratikus”, szemben Deák idejével, amikor a politika csak egy viszonylag szűk osztály érdeklődésére tartott számot.¹¹⁰ Az 1903-as Magyarország politikai berendezkedése a korabeli angol diplomácia értékmérőjén nézve még valóban demokratikusnak tűnt. A következő években nem annyira Magyarország változott, mint az angol szemlélők mércéje.

Stronge 1904 őszén, a házszabálmódosítás kérdésében erőteljesen Tisza mellett foglalt állást,¹¹¹ viszont a nagykövet helytelenítette, hogy az uralkodó nyíltan azonosítja magát Tisza politikájával, mert ezzel saját népszerűségét veszélyezteti.¹¹² A Szabadelvű Párt 1905 januári veresége mindenesetre a Magyaror-

¹⁰⁵ Az 1901. évi október hó 24-ére hirdetett Országgyűlés Képviselőházának naplója' I. köt. 446–447. Vö. S. *Halász Terézia*: Széll Kálmán életrajza. Bp. 1943. 151–153.

¹⁰⁶ The Times, 1901. dec. 12. 3., dec. 13. 3., ill. 7.

¹⁰⁷ FO 800/117, Lansdowne magánlevele Deymhez, 1901. dec. 17.

¹⁰⁸ The Times, 1905. júl. 8. 11. Hasonlóan nyilatkozott M. Bell. a lap gazdasági és adminisztratív igazgatója is Steednek írt levelében, 1908. júl. 10. NPHS Papers, Steed Papers. — Chirol és a Foreign Office viszonyára ld. Steiner: I. m. 189–190.

¹⁰⁹ FO 7/1356, Stronge jel., 1904. máj. 4.

¹¹⁰ FO 425/258/240, Stronge jel., 1903. okt. 23.

¹¹¹ FO 7/1356, Stronge jel., 1904. szept. 5. és nov. 19.

¹¹² FO 800/117, Plunkett magánlevele Lansdowne-nak, 1904. dec. 28.

szág monarchiabeli szerepével kapcsolatos angol remények rombadőlését jelentette, s megindította a magyarokkal kapcsolatos angliai vélemények fokozatos megváltozásának folyamatát.

1905—1906: a változás alapjai

Az 1905—06-os alkotmányos válság, majd a koalíció kormányzásának évei döntőek Magyarország angliai megítélésének történetében. A korábbi évtizedekben domináló rokonszenvező hangnemet hat év alatt fokozatosan kiszorította az erősödő bíráló, a kritikus beállítottság vált uralkodóvá a külügyminisztériumban is, ez nyomta rá bélyegét a *Times* magyar vonatkozású tudósításaira, s ugyanakkor a radikális és szocialista sajtóban is hangadóvá vált. Ezt a fordulatot számos tényező együtthatása idézte elő.

A századforduló óta egymástól szinte észrevétlenül távolodó Nagy-Britannia és Ausztria-Magyarország viszonya 1907—09-ben hirtelen rendkívül megromlott, a német veszéllyel szemben a hármás *entente*-ot létrehozó brit diplomácia a Balkánon Oroszország támogatójává és a német vazallusnak tekintett Monarchia ellenfelévé vált. Ennek ellenére az angol külpolitika továbbra is ellenezte a Monarchián belüli szeparatista törekvéseket, így elvetette egyes magyar körök puhatolózó jellegű szövetségi fölkinálkozását, s a magyarországi nemzetiségek iránti újkeletű rokonszenve is csak a Monarchián belüli megoldás keretei között maradt. A budapesti angol diplomaták továbbra is inkább a magyar álláspont iránt mutattak megértést, s csak Londonban figyelhető meg a Magyarország-kép megváltozása. Ez a következő eseményekre, fejleményekre vezethető vissza: a magyarországi belpolitika alakulása és a koalíció magatartása; a magyar válság nemzetközi kihatásai; a koalíció visszafelé elsülő angliai propagandahadjárata; az angol liberálisok 1906. évi választási győzelme, és a radikális, szocialista-szimpatizáns irányzatok megerősödése az angol politikában és közgondolkodásban; a németellenes, imperialista klikk térnyerése a brit külügyi apparátusban; s mindennek részben a betetőzéseként, részben a következményeként az R. W. Seton-Watson kezdeményezte és vezette sajtókampány a magyar nemzetiségi politika ellen. Az alábbiakban e tényezőket csak a Foreign Office-ra gyakorolt, kimutatható hatásuk alapján vizsgálom.

Az ellenzéki koalíció 1905 januári győzelmével olyan irányzatok szereztek többséget a magyar képviselőházban, amelyekre a brit diplomaták régóta gyanakvással, helyenként nyílt ellenszenvvel tekintettek. A Függetlenségi Párt ellen vélt szeparatista céljai és látszólagos radikalizmusa szólt, a Néppártot klerikális elvei és vatikáni kapcsolatai tették ellenszenvessé, az arisztokrata „disszidensek”-re pedig az angol főkonzul Tisza választási vereségében játszott szerepükért haragudott.¹¹³ Az angol diplomaták először attól tartottak, hogy az uralkodó engedményeket fog tenni a 48-as irányzatnak, ami Ausztria és Magyarország további eltávolodását, a nagyhatalmi státus további gyengülését fogja maga után vonni.¹¹⁴ Ferenc József hajthatatlanságát így megkönnyebbüléssel fogadták, s visszatértek a magyarokkal szembeni régi vádhoz, hogy érzéketlenek a magasabb, összmonarchiai érdekek iránt. Stronge egy sokat idézett jelentésben megállapí-

¹¹³ FO 7/1367, Stronge jel., 1905. jan. 31.

¹¹⁴ FO 7/1362, Plunkett jel., 1905. febr. 10. és márc. 24., ill. végső jelentése, 1905. máj. 5. FO 425/268. — Hasonlóan vélekedett Alan Johnstone, az ügyvivő is, FO 7/1363, 1905. jún. 16., továbbá *Rumbold*: i. m. 372—373.

totta, hogy „kevés ország van, ahol a külügyekről kevesebb szó esik, vagy kevésbé értik azokat . . . a tipikus magyar elmerül a belpolitikában és közömbös a Monarchia nemzetközi helyzete iránt,” — képtelen értékelní a nagyhatalmi státust.^{114a}

Nem segítette elő a Foreign Office további tájékozódását, hogy a válság kellős közepén mind a nagykövet, mind a főkonzul leváltásra került.¹¹⁵ Goschen és Clarke, két *homo novus* kezdetben érthető módon rászorult a mindent és mindenkit kitűnően ismerő honfitárs, a *Times*-ot tudósító Wickham Steed információira. Goschen távozásáig megmaradt Steed befolyása alatt, s a minisztériumban is megalapozta az újságíró tekintélyét, 1905-től kezdve mind gyakrabban kerültek a Foreign Office ausztria-magyarországi dossziéjaiba a *Times*-ból kivágott tudósítások.^{115a} Az új nagykövet 1905 végén levélben kísérelte meg az új külügyminiszter, Sir Edward Grey számára a magyarországi helyzet megvilágítását. Goschen úgy vélte, hogy a koalíció vezérei „erőfeszítéseikkel egy olyan alkotmányt védenek, amelyet jelenleg valójában nem támad senki, árnyak után futnak, amikor a lényeg gyakorlatilag a kezükben van, . . . országuk idejét pocsékolják, pénzügyi és ipari romlásba döntenek azt”. A Fejérváry-kormány ügyes politikája következtében azonban a nagykövet valószínűnek tartotta, hogy a koalíció rövidesen kompromisszumot fog kötni.¹¹⁶ A levél több gondolata erősen emlékeztet Steed tudósításaira, így Grey-nek nem mondhatott túl sok újat, hiszen a külügyminiszter válaszában azt írta, hogy az utóbbi években a *Times* alapján próbálta követni a magyarországi eseményeket, ami időnként nem volt könnyű.¹¹⁷

Pedig a koalíciós vezérek erősen rajta voltak, hogy küzdelmüket 1848 új kiadásának beállítva megnyerjék maguknak az angol közvélemény támogatását. Kossuth Ferenc, Apponyi Albert és Londonban élő hívíük, Reich Emil, számos liberális és konzervatív folyóiratban, illetve a *Times*-nek írt levélben ismertette a magyar válságot saját nézőpontja szerint,¹¹⁸ 1906 márciusában pedig a két pártvezér nyugat-európai propagandakörútra készült, amire a Foreign Office nem tekintett túlzott rokonszenvvel.^{118a}

A koalíció hirtelen behódolása, majd nem túl sikeres kormányzása már egy sok tekintetben megváltozott Anglia szeme előtt játszódott le. Tíz év kormányzás után 1905 végén lemondott a konzervatív kormány, és az 1906 januári választásokon óriási liberális többség került be az Alsóházba. A politikai fordulat csak felszíni jele volt az angol társadalomban zajló változások fölgyorsulásának. Az 1891-ben Newcastle-ban meghirdetett „új liberalizmus” túllépett a radikáliszmuson, és az individuum szabadsága helyébe az alsóbb osztályok gazdasági emancipálását tette meg céljának, a társadalom nagy többségét alkotó munkásosztályban (és sok velük rokonszenvező értelmiségiben) pedig teret kezdett hódítani

^{114a} FO 120/825, Stronge jel., 1905. márc. 7.

¹¹⁵ A márciusban eltávozott Stronge helyére júniusban érkezett meg F. S. Clarke; a májusban elbúcsúzó Plunkett utóda, Sir Edward Goschen, pedig a nyár végén foglalta el állomáshelyét.
^{115a} Steed-nek Goschen-re, ill. a minisztériumra gyakorolt befolyását hangsúlyozza Bridge is, 1906—1914, 31—32.

¹¹⁶ FO 800/40, Goschen biz. magánlevele Grey-nek, 1905. dec. 13.

¹¹⁷ Uo., Grey magánlevele Goschennak, 1905. dec. 26.

¹¹⁸ Kossuth Ferenc a szélsőségesen németellenes konzervatív havi szemlében, a *National Review* 1905 okt. és dec. számában, valamint a liberális jellegű *Outlook* c. hetilap több számában, Apponyi ugyancsak az *Outlook*-ban, a *Monthly Review* 1905 januári számában, s a *Times*-ben 1905. júl. 1-én megjelent levelében, Reich Emil pedig a *Contemporary Review* 1905 októberi és novemberi számaiban propagálta a függetlenségi álláspontot.

^{118a} FO 371/6, Hardinge megjegyzése Goschen 1906. márc. 6-i jelentésén.

a szocializmus eszméje. Az 1906-os választásokon a liberálisok támogatásával 30 Labour-párti képviselő is bejutott a parlamentbe, s noha a liberális kormányban nem a radikális irányzat volt a legbefolyosabb, a következő években számos jelentős szociális reformtörvény került elfogadásra, s megrendült az addig mindkét pártban domináló arisztokrácia politikai vezetőszerpe. Az angol közhangulat „balratolódása”, a szociális igazságosság eszméjének térnyerése nem kedvezett egy olyan Magyarország megítélésének, amely nem volt hajlandó választójogot adni lakossága nagy többségének, amely hangosan hirdette a lakosság magyar felének a másik fél fölötti szupremáciáját, s melyet saját radikálisai és szocialistái oly élesen elítéltek. Ha az angol diplomata véleményét nem is ezek a szempontok irányították, az angliai „mérce” megváltozása rájuk sem maradhatott hatástalan. Így például ők is ismételtén megállapították, hogy Ausztria a belpolitika megszilárdulása és az általános választójog bevezetése következtében megfordult a Monarchia két államáról alkotott kép: Ausztria politikailag is korszerűbbnek, rokonszenvesebbnek, „progresszívbabnak” tűnt Magyarországnál.

A Foreign Office-ban és általában a brit külpolitikában a radikális eszmék térnyerése kevés konkrét nyomot hagyott. A minisztérium személyzetének arisztokratikus összetétele természetesen nem változott, s 1906 után a politikai irányítást a liberális párt „imperialista” szárnya gyakorolta, a whig arisztokrata Sir Edward Grey vezetése alatt. A liberálisok külpolitikájának igazi ellenzékét így nem a konzervatívok, hanem a radikálisok alkották.¹¹⁹ Mégsem mondható, hogy a Downing Street-i épületet nem érintette meg „a változás szele”. Mindenek előtt 1906-tól új rendszert vezettek be az iratok kezelésében, az alacsonyabb rangú hivatalnokok véleményezési jogot kaptak, a magasabb rangúakból pedig döntéshozatali joggal is fölrüházott politikai szakértők lettek. Elvben ezzel mentesítették a kisebb ügyek elintézésétől a minisztert és állandó helyettesét, a gyakorlatban pedig rendkívül megnőtt a minisztériumi hivatalnokok szerepe, befolyása.^{119a} Bármennyire fontos volt is a döntéshozatali folyamat radikális megváltozása, az angol külpolitika alakulása szempontjából döntővé azok a személyi változások váltak, amelyek az ügymeneti reformmal párhuzamosan, részben vele összefüggésben, a minisztériumban végbementek. E folyamat történetírója szerint „a Foreign Office belső történetéből megállapítható egy csoport kiemelkedése, akik — elsősorban Francis Bertie-vel és Charles Hardinge-gal az élükön — elkötelezettjei voltak a németellenes politikának, és erősíteni akarták Britannia Franciaországhoz és Oroszországhoz fűződő kapcsolatait. Egy sereg intrika, előléptetés és áthelyezés segítségével sikerült nekik megszerezni a legbefolyosabb londoni és külföldi posztokat. Sir Edward Grey alatt az ő nézeteik képviselték az uralkodó ortodoxiát.”¹²⁰

¹¹⁹ A. J. P. Taylor: i. m., IV. fejj.; H. S. Weinroth: *The British Radicals and the Balance of Power = Historical Journal*, XIII. 1970. 4. sz.; A. J. Anthony Morris: *Radicalism against the War 1906—1914*. London. 1973.

^{119a} Tilley—Gaselee: *The Foreign Office*. 160—161. Részletesen tárgyalja a reformot Ray Jones: *The Nineteenth-Century Foreign Office. An Administrative History*. London. 1971, 111—135; valamint Steiner: i. m. 76—82. Az utóbbi szerző szerint a reform fő mozgatója a Bertie-Hardinge csoport és Eyre Crowe voltak, míg Jones szerint korábbi eredetű volt a kezdeményezés.

¹²⁰ Steiner: i. m. 70.

1906 ősze: Magyarország fölkínálása és elutasítása

Anglia számára nem volt könnyű a hagyományos külpolitikáról való letérés és az egyértelmű csatlakozás a Hármasszövetséggel szembenálló francia—orosz blokkhoz. A külügyminisztériumon belül 1906 elején még folyt a harc a Németországgal való megegyezés és a vele való erőteljesebb szembeszállás hívei között, de ez csak még fontosabbá tette Németország szövetségesének belső helyzetét és külpolitikai magatartását. E tekintetben az 1906 áprilisában hatalomra került magyar koalíció kétségtelenül kínált bizonyos lehetőségeket. Május 15-én Clarke beszámolt a koalíció kétértelmű külpolitikai álláspontjáról: a válság idején sajtójának egy része támadta Németországot és a Hármasszövetséget, most viszont Kossuth és Wekerle egyaránt a német szövetség fontosságát hangoztatja.¹²¹ Lord Fitzmaurice, a liberális párti parlamenti külügyminiszterhelyettes (egyébként az előző külügyminiszter, a konzervatív Lansdowne testvére és számos magyar politikus régi ismerőse) a jelentést igen érdekesnek találta, mivel Magyarország politikája kihatással lehet a Kettősszövetség arculatára s Angliának e szövetséghez fűződő viszonyára. „Németország nem folytathat aktív politikát a Balkán-félszigeten, vagy Kis-Ázsiában és a Perzsa-öbölnél, ha nem veheti biztosra Magyarország támogatását. Összefüggő láncolatnak kell húzódnia Berlintől Bécsig, onnan pedig Konstaninápolyig és Bagdadig — ennek következtében a magyarországi viszonyok jövőbeli alakulása most különös jelentőséggel bír. Attól függően, hogy ez vagy az a kombináció kerekedik-e felül, hogy Magyarországon belül a hatalom ennek vagy annak a nemzetiségnek a kezébe kerül, illetve, hogy a zürzavar és a reakció korszaka következik-e be, a német—osztrák-magyar szövetség áldásosnak vagy károsnak bizonyulhat. El tudom képzelni, hogy egy ilyen szövetség Anglia számára előnyös lehet, amennyiben ez a magyarországi liberális befolyás alatt jön létre, amit például a boldogult báró Kállay is képviselt.”¹²²

A középkeleti és balkáni szakértőnek számító Fitzmaurice-nál a német politika rokonszenvesebb vágányra terelése nem pillanatnyi ötlet volt, hanem önálló koncepció, a németellenes kurzus alternatívája. Az új Foreign Office-ban azonban magára maradt, „oroszellenes nézetei a brit külpolitika korábbi korszakát tükrözték, csakúgy mint kísérletei, hogy ápolják a jó viszonyt Berlinnel”.¹²³ A Monarchiára, és azon belül a liberális Magyarországra építés gondolata jegyében javasolta Fitzmaurice magyar származású ismerősének, dr. Reich Emilnek,¹²⁴ hogy Magyarország külpolitikai szerepével kapcsolatos elképzeléseit őrajta keresztül juttassa el Grey-nek. Reich 14 oldalas memoranduma a Foreign Office-ban je-

¹²¹ FO 371/7, Clarke jel., 1906. máj. 15. — A Függetlenségi Párt bizonytalan külpolitikai álláspontjára ld. *Diószegi István: A magyar függetlenségi ellenzék és a Monarchia külpolitikája 1900—1914 = Századok, 1973. 1. sz., különösen 8—9.*

¹²² Lord Fitzmaurice megjegyzései Clarke fönti jelentéséhez. — Kállay természetesen nem volt báró, s pártértelemben semmiképpen sem volt liberális, noha J. S. Mill híres munkáját „A szabadságról” ő fordította le magyarra. Fitzmaurice-nak az Andrássyakkhoz és Apponyihoz fűződő, még az 1870-es évekből eredő kapcsolatát a brit életrajzi lexikon is említi. The Dictionary of National Biography, 1931—1940, 690—692.

¹²³ Steiner: i. m. 108. Vö. Monger: i. m. 290.

¹²⁴ Reich Emil (1854, Eperjes—1910, London) a századfordulón Anglia-szerte ismert történelmi és filozófiai író és előadó volt. Könyvet írt a magyar irodalomról, a XIX. századi európai történelemről, a klasszikus ókorról stb. Angol folyóiratokba írt cikkeiben a magyar függetlenségi álláspontot népszerűsítette, sovinszta szellemében, ami illett is a Budapesti Hírlap londoni tudósítójához. Néhány rá vonatkozó iratot őriz az Egyetemi Könyvtár G 329 jelzeten.

lentős figyelmet keltett, és a Magyarországgal kapcsolatos politika alternatíváinak megvizsgálásához vezetett.

Reich megállapítása szerint az orosz—japán háborút megelőzőleg Magyarország és a balkáni államok kül- és belpolitikájában döntő tényező volt a félelem az orosz beavatkozástól, s ez gátat szabott függetlenségi törekvéseiknek is, Magyarország pl. ezért érte be a nem teljes autonómiával, amely nem hagyott neki befolyást a külügyekre és a hadseregre. Japán győzelme következtében az orosz veszély 10—20 évre megszűnt, annál is inkább, mivel Oroszország minden erejével mandzsuriai befolyása visszaszerzésére fog törekedni. A Duma létrehozatala is lehetetlenné fogja tenni Délkelet-Európában Oroszország dinasztikus jellegű agresszivitását. A délkelet-európai térségben csak két hatalomnak érdeke az itt élő nemzetek politikai elmaradottságának a megőrzése: Németországnak és a Magyarország nélkül számított Ausztriának. Angliának viszont az az érdeke, hogy segítse Magyarország, Szerbia, Románia, Bulgária és Görögország politikai és gazdasági függetlenségét, a német és osztrák befolyás alóli fölszabadulásukat. A növekvő népesség következtében expanzív, gyarmatosító politikára kényszerülő Németország és Anglia között kikerülhetetlen a háború, s ezért Anglia nem engedheti meg, hogy „Németország keresztbe ráüljön Európára, egyik lábával az Északi-tengerben, a másikkal az Adriában”. Ausztria gyengesége ezt lehetővé teszi, s Anglia csak Magyarország és a balkáni államok gazdasági és politikai fölkarolásával gátolhatja meg e terv sikerét. Ha Anglia ezt belátja, úgy könnyű kimutatni, hogy „nagyágánál, népességénél és geopolitikai helyzeténél fogva” Magyarországnak kell az angol politika súlypontjává válnia ebben a térségben.

Az új magyar kormány kinevezése Reich szerint még nem oldotta meg az ún. magyar válságot. Birtokában van gr. Apponyi egy rövid összefoglalója, mely szerint az új minisztérium csak átmeneti jellegű, egy-két éven belül az Ausztriához fűződő kapcsolat további fönntartásához *conditio sine qua non* lesz, hogy Magyarországnak legyen saját hadserege és jusson döntő befolyáshoz a külpolitikában. Az általános választójog bevezetése csak erősíteni fogja a magyar igények súlyát. A nemzetiségek léte ennek nem mond ellent, hiszen „Magyarországon nincs komoly viszály a magyarok és a nem-magyarok között. . . csak helyi és egyéni sérelmek vannak”. Míg Ausztriában történetileg és földrajzilag elhatárolt nemzetek állnak egymással szemben, Magyarországon a nem-magyarok elmagyarosodóban vannak. „Ez nem a törvényhozás következménye, hanem a magyarok felsőbbrendűségéből és nagyobb asszimiláló képességéből fakad. Komolyan beszélni magyarországi román vagy szláv »kérdésről« annyi, mint welszi »kérdésről« beszélni Angliában.” Magyarországot követeléseitől csak polgárháborúval lehet eltéríteni, de ebben „az egységes, közel húszmilliós nemzet győzelme csak hónapok kérdése lenne.” Angliának létérdeke annak a régi fölfogásnak az elejtése, amely Bécszet tekintette a Kettős Monarchia központjának; Angliának Magyarországhoz, a Monarchia döntő tényezőjéhez kell közelednie. E közeledés érdekében és Magyarország gazdasági függetlensége elősegítéséhez Reich első lépésként két új brit konzulátus föllállítását javasolta Kassán és Nagyváradon, valamint a budapesti brit konzul utasítását a javasolt politika követésére. Ez azért is időszerű, mert „a magyarok rövidesen ragaszkodni fognak ahhoz, hogy saját diplomáciai és konzuli képviselőik legyen külföldön, és hogy ennek megfelelően külföldi képviselők legyenek Budapesten”.¹²⁵

¹²⁵ FO 371/7/26 301, Reich 1906 júliusi keltezésű memoranduma, Fitzmaurice kísérelvele, négy oldalas kommentárja, a Foreign Office hivatalnokainak megjegyzései és Grey döntése.

Reich javaslata furcsa keveréke a reális meglátásoknak és a millenium óta mind jobban teret nyerő nagyhatalmi illúzióknak, lényegében a függetlenségi jobbszárny külpolitikai fölfogását képviselte.¹²⁶ A javasolt radikális fordulat, a magyar szeparatizmus támogatása nem riasztotta el Grey-t, első olvasásra nem találta a memorandumot eleve elvtendőnek, s a Monarchia egészével rokonszenvező Fitzmaurice is részleges elfogadását javasolta. A parlamenti külügyminiszterhelyettes kétségbevonta, hogy Oroszország a jövőben Kelet-Európától elfordulva minden figyelmét a Távol-Keletre fogja összpontosítani, s a nemzetiségi kérdés megoldását is inkább „bölcös és idejében megadott engedményekkel”, mintsem az asszimilálással vélte biztosíthatónak, de mint följegyzésében kifejtette, „nem szükséges osztani Dr. Reich valamennyi állítását, hogy végkövetkeztetésének érvényességét meglássuk, azaz hogy a Levante és Kelet-Európa jövőendő kereskedelmének minden vonatkozásában igen kívánatos a jó viszony (a good understanding) országunk és Magyarország között. . . Németországnak nehéz lenne politikailag vagy kereskedelmileg dominálnia Kis-Ázsiát, vagy ellenséges monopóliumokat létesíteni ott, ha nem állna rendelkezésére iránta barátságos összekötő vonal Berlinből Kis-Ázsiába Bécsen, Budapesten, Belgrádon és Konstantinápolyon át. Ennélfogva Dr. Reich javaslatai megfontolásra méltóak még akkor is, ha nem osztjuk valamennyi nézetét Németország túlsúlyáról és országunkkal szembeni eltökélt ellenséges szándékairól.”

Fitzmaurice tehát hosszabb távú kereskedelmi és politikai megfontolásokból mutatott érdeklődést a javaslatok iránt. Kereskedelmi szempontból a minisztérium illetékes osztálya kezdetben szintén érdeklődést mutatott, sőt az osztály vezetője helytelenítette, hogy a bécsi kereskedelmi attasé sosem foglalkozik Magyarországgal, s hogy a nagykövet sem tölt évente néhány hetet Budapesten. Grey magántitkára, L. Mallet, új konzulok helyett külön budapesti kereskedelmi attasé kinevezését tartotta célszerűnek, de Barrington másod-miniszterhelyettes egyelőre csak azt javasolta, hogy Clarke látogasson el a javasolt két városba, és jelentse, érdemes-e ott új konzulátusokat nyitni. Grey valamennyi fönti véleménynyel egyetértett, és elment az utasítás „Kaschau és Grosswardein” fölkeresésére. „Öfelsége Kormánya előtt az utóbbi időben mind nyilvánvalóbbá vált, hogy országunk és a Magyar Királyság között jelenleg fönnálló kapcsolat nincs arányban az utóbbi államnak a Dualista Birodalomban betöltött politikai és gazdasági súlyával, ami ráadásul minden jel szerint a közeli jövőben tovább fog növekedni.”¹²⁷ Az utasítás is jelzi, hogy a Reich-memorandum iránt mutatott angol érdeklődés elsősorban nem az útkeresés stádiumában levő angol külpolitika egyik nyitásként értelmezhető. A pragmatista angol külügyi vezetés úgy vélte, hogy a hatalomra került magyar koalíció a magyar belpolitika stabilizálását fogja jelenteni, s így tovább erősödik Magyarország Ausztriával szembeni pozíciója.

A főkonzul válaszában rámutatott, hogy a már létező brit érdekek, vagy a Magyarországon élő brit állampolgárok (főként zsokéék és nevelőnők) hathatósabb védelmet nem igényelnek, viszont a jobb politikai tájékozottság érdekében, s hogy új teret nyissanak a brit kereskedelem és vállalkozás számára, inkább Zágrábban

¹²⁶ Irónikus, hogy ugyanezeket az érveket hangoztatta az első világháború alatt a szélsőségesen németellenes angol publicisztika, azzal a különbséggel, hogy náluk Magyarország nem a német törekvéseknek útját állni hivatott gát pilléréként szerepelt, hanem mint a német politika leghűségesebb és ezért megsemmisítendő eszköze. Pl. R. W. Seton-Watson: *The Pan-German Plan and its Antidote = Contemporary Review*, 1916. okt., 419–429.

¹²⁷ FO 120/829/1, Barrington utasítása Clarke-hoz, 1906. aug. 22.

és Kolozsvárott kellene új konzulátust létesíteni.¹²⁸ Az állandó miniszterhelyettes, Hardinge döntött az új javaslat ügyében: küldjék el Reich memorandumát véleményezésre Clarkenak, s egyúttal vizsgálta meg kereskedelmi szempontból a két alternatívát a bécsi kereskedelmi attaséval.

Még a további válaszok beérkezése előtt történt azonban egy olyan esemény, amely feltétlenül kihatással volt nemcsak Reich javaslatának a sorsára, de a hivatalos angol—magyar viszony további alakulására is. 1906. szept. 20-a és okt. 1-e között hivatalosan a Függetlenségi Párt, valójában a magyar kormány meghívására Magyarországra látogatott az angol liberális párt egyik radikális színezetű csoportja, az Eighty Club, 28 tagból, köztük 12 parlamenti képviselőből álló küldöttséggel.¹²⁹ A meghívás mögött a magyar kormánynak az a törekvése állott, hogy Angliában támogatást nyerjen Ausztriával és a koronával szembeni „nemzeti” törekvéseihez, s hogy rábírija az angol tőkét a magyar iparfejlesztés támogatására. Ez utóbbi cél előmozdítására közvetlenül az Eighty Club után a brit kereskedelmi kamarák küldöttségét látták vendégül. A Foreign Office eleve bizalmatlan volt a liberálisokkal, különösen pedig azok radikális irányzatával szemben, a külügyekbe belekontárkodó utaztatásokat pedig kiváltképp nem kedvelte.¹³⁰ Fitzmaurice és Grey attól tartott, hogy a klub „csatlakozik valamilyen Ausztria ellenes demonstrációhoz”,¹³¹ s lényegében ez is volt a meghívás célja. Tisztában volt ezzel Eyre Crowe is, a Nyugat-európai Osztály nemrég kinevezett vezetője, a németellenes irányzat legszenvédélyesebb képviselője. A *Times* szeptember 26-i és 27-i cikkeit kommentálva úgy találta, hogy „Mr. Kossuth és gr. Apponyi erőfeszítései láthatóan sikeresek voltak, hogy brit látogatóikat elkötelezzék Magyarország Ausztria-ellenes, »függetlenségi« politikája mellett... (Mellesleg ez az a politikai vonal, amelyre dr. Reich Emil minket rávezetni szeretne.)” Crowe egyúttal kimondta a Foreign Office döntését a magyar függetlenségi irányzat ügyében: „Ha és amikor Magyarország megteremti »nemzeti függetlenségét«, még lesz elég időnk, hogy eldöntsük, mi legyen álláspontunk Magyarországgal és Ausztriával szemben. (Saját kiemelésem.) De bizonyos vagyok benne, hogy amíg az Osztrák-Magyar Monarchia jelenlegi alapján nyugszik, addig nem szolgálná a brit érdekeket, ha fölbresztenénk Ausztria érzékenységét a magyar függetlenségi párttal való politikai flörtöléssel.”¹³²

A látogatás körüli bonyodalmakat fokozta, hogy a bécsi *Montagsrevue* október 1-én cikket közölt, mely szerint a júliusi londoni interparlamentáris konferencia idején VII. Edward király fogadta Apponyit, aki meggyőzte a királyt a magyar követelések jogosságáról, s az Eighty Club útja már ennek volt a következménye. A bécsi, sőt a müncheni sajtó egy kis része is, fölkapta az ügyet, Apponyi cáfolata ellenére, így a látogatás a liberális Anglia megnyerése helyett csak fölbosszantotta az angol királyt, kormányát és a Foreign Office-t. A magyar,

¹²⁸ FO 371/7, Clarke jel., 1906. szept. 7.

¹²⁹ A látogatást és körülményeit részletesen tárgyalom „A londoni Eighty Club magyarországi látogatása 1906-ban” c. tanulmányomban, Az Országos Széchényi Könyvtár 1973. évi Évkönyve.

¹³⁰ Hardinge megjegyzése szerint „az ilyen missziók mindig komoly kárt okoznak”. FO 371/8, 1906. szept. 27-i megjegyzése. — 1906 októberében sikerrel akadályozta meg a Foreign Office, hogy angol küldöttség utazzék Szentpétervárra a fölosztatott Duma melletti rokonszenv kifejezésére.

¹³¹ FO 800/40, Lord Fitzmaurice levele Grey-hez, 1906. szept. 22.; Grey magánlevele Goschenhoz, 1906. szept. 19.

¹³² FO 371/8, Crowe följegyzése 1906. szept. 27.-én Ugyancsak helytelenítőleg kommentálta a látogatást Hardinge és Grey is.

osztrák és angol részről fölfújtt, inkább nevetséges, mint súlyos politikai kirándulás vége parlamenti interpelláció lett.¹³³

Már az Eighty Club körüli viharok lezajlása után érkezett be a minisztériumba Bennett bécsi kereskedelmi attasé véleménye a javasolt új konzulátusok felállításáról.¹³⁴ Ez megállapítja, hogy Magyarországnak ipara fejlesztéséhez szüksége van arra, hogy valamelyik iparosodott nemzet támogassa tőkájével, jártosságával és tapasztalataival. A magyarok érzelmi és gyakorlati megfontolásból ezt Angliától várják, s ezt szolgálták a közelmúltban lezajlott látogatások. „Valószínűleg nem merő véletlen, hogy dr. Reich Emilnek a külügyminisztériumhoz eljuttatott memoranduma időben gyakorlatilag egybeesik ezekkel a látogatásokkal. Bárhogyan is van ez, tény, hogy Magyarországnak az elmúlt hónapokban sikerült egész szokatlan rokonszenvező érdeklődést kelteni maga iránt Angliában, mind hivatalos,¹³⁵ mind magán körökben.” Bennett lehetségesnek tartja, hogy idővel a brit tőke majd komolyan érdeklődik Magyarország iránt, de figyelmeztet rá, hogy Magyarország számára — termelésének szerkezeténél fogva, s a külkereskedelem adatai által is alátámasztva — jóval fontosabb az osztrák piac, mint Ausztria számára a magyar, így még a külön vámterület megvalósítása esetén is olyan preferenciális szerződés várható a két ország között, amely kizárja az osztrák iparral szembeni magas védvámokat, következésképpen a magyar piacon konstans tényező marad a kedvező helyzetben levő osztrák ipar, mint az esetleges brit vállalkozások versenytársa. A közelmúltban folytatott beszélgetésük alkalmával ezt Kossuth, a magyar kereskedelmi miniszter is elismerte. Az is tény viszont, hogy Magyarországon az 1899-es iparfejlesztési törvény igen kedvező feltételeket biztosít az új befektetések számára, s az új kormány a kedvezmények további növelését készíti elő. A magyarországi erős, szinte már sovinizmusnak minősíthető nemzeti érzés is kedvez minden új iparágak, s idővel a Balkán is jövedelmező piacot kínálhatna ezek számára. Ezért Bennett is érdemesnek véli a magyar gazdaságfejlesztés figyelemmel kísérését, és egy külön kereskedelmi képviselő kinevezését a budapesti főkonzulátusra. „Amennyiben azonban Őfelsége Kormánya politikai okokból növelni kívánná a magyarországi brit konzuli képviseletet”, úgy Bennett is Clarke zágrábi és kolozsvári javaslatával ért egyet.

Clarke válasza az esetleges kinevezések politikai kihatásával foglalkozott.¹³⁶ Új konzulátusok létesítését „a magyarok általánosságban úgy tekintnék, mint e királyság növekvő fontosságának elismerését, s annak a bizonyítékát, hogy Őfelsége Kormánya és a brit közvélemény érdeklődik irántuk. Kossuth úr és gr. Apponyi minden tőlük telhetőt megtennének azért, hogy szorosabb kapcsolatot létesítsenek Angliával, hogy idecsábítsák az angol tőkét, s hogy a brit vállalkozások számára minél kedvezőbb feltételeket biztosítsanak. . . Helyénvalónak tartom azonban megmondani, hogy a növekvő jóindulat és érdeklődés ilyen megnyilvánulásait a Függetlenségi Párt kevésbé skrupulózus politikusai. . . esetleg saját céljaikra használnák ki.” E veszély ellenére Clarke szerint feltétlenül előnyös lenne mind egy budapesti kereskedelmi képviselő kinevezése, mind a zágrábi és

¹³³ Október 25-én Claude Hay ellenzéki képviselő megkérdezte, kapott-e az angol kormány Bécsből tiltakozást „az Eighty Club küldöttségének hivatalos látogatása” kapcsán. Grey kurta „nem”-mel válaszolt. FO 371/8/36 221.

¹³⁴ FO 371/7, A. P. Bennett biz. memo., 1906. nov. 1. Melléklet Sir Brook Boothby 1906. nov. 1-i jelentéséhez.

¹³⁵ A Foreign Office-ban a „hivatalos” szót aláhúzva a margóra egy kérdőjelet tettek, a föntiek alapján teljes joggal.

¹³⁶ FO 371/7, Clarke jel., 1906. okt. 30.

kolozsvári konzulátus fölállítása. E jelentéshez Boothby bécsi elsőtitkár hozzáfűzte, hogy szerinte és a nagykövet szerint „fontos, hogy a jelen pillanatban ne sértsük meg Ausztria érzékenységet olyan lépésekkel, amelyek Anglia és Magyarország viszonyának az elmélyítését szolgálják,” ezért „okosabb lenne alkalmasabb időpontra halasztani” az új konzulátusok létesítését. Viszont célszerű lenne egy kereskedelmi képviselőt küldeni névlegesen Ausztria-Magyarországra, ami „nem gátolná meg az illetőt abban, hogy működésének igazi tere Magyarország legyen”.¹³⁷

A „helyi” diplomaták tehát valamennyien érdemesnek tartották a magyarországi képviselet valamilyen formában történő növelését, de néhány aggályuk elég volt Crowe osztályvezetőnek ahhoz, hogy az egész ügyet eltemesse. „Föltételezhetjük, hogy dr. Reich Emil a magyar függetlenségi párti vezeték jóváhagyásával, ha nem egyenesen az ő ösztönzésükre cselekedett. . . Egy ilyen lépésből Kossuth és Apponyi urak azonnal politikai tőkét kovácsolnának. . . Még egy magyarországi kereskedelmi képviselet létesítését sem a tényleges brit érdekeltségek fontossága indokolná, hanem csupán a jelenleg még nem létező brit érdekeltségek megteremtése és támogatása. . . Számomra úgy tűnik, hogy kereskedelmi szempontból nem indokolt az új kezdeményezés. Politikai szempontból nem szolgálja érdekeinket, ha az a benyomás alakul ki, hogy belebonyolódunk a magyar Függetlenségi Párt Ausztria elleni gyakorlatilag nyílt küzdelmébe, s nem látom előnyét olyan politikai konzulátusok létesítésének, amelyeknek egyetlen ‚raison d’être’-jük a Habsburg-monarchia két felét jelenleg elválasztó nézeteltérések kihangsúlyozása lenne.”¹³⁸ A Kereskedelmi Osztály vezetője, Algernon Law, egyetértését fejezte ki, Barrington szintén „a magyarok politikai törekvéseit szolgáló” javaslat eljuttatását javasolta, Hardinge pedig kifejezetten „politikai okokból” ajánlotta ugyanezt, hozzátéve, hogy szükség esetén a javaslatokat újból elő lehet venni. Grey megjegyzés nélküli kézjegye szentesítette alárendeltjei döntését.¹³⁹

Az első világháború előtti 25 év hivatalos angol—magyar érintkezéseinek történetében ez volt az egyetlen eset, amikor a brit külpolitika irányítói komolyabb formában mérlegelték a külön magyar kapcsolatok kultiválását, a magyar politikusok Kossuth Lajos óta kedvenc elképzelését, hogy Magyarország politikai céljaihoz, függetlenségéhez a brit kereskedelem és ipar érdekeltté tételével szerezék meg Anglia hathatós támogatását. Erre 1906 igen kedvező időpontként kínálkozott: az angol gazdaság nehézségekkel küzdött, a Németország európai hegemóniájától tartó brit külpolitika szövetségeseket keresett, míg az angol megfigyelők előtt Magyarország politikai súlya még soha nem látszott ilyen erősnek, gazdasági perspektívái ilyen biztatónak. Mi okozta mégis a Reich által bizonyára nem csupán saját kezdeményezéséből előterjesztett javaslat teljes kudarcát? Külpolitikai oldalról nézve egyrészt kissé korai volt: Anglia és a Monarchia viszonya 1906-ban még jó volt, s Németország szövetségese még nem minősült potenciális ellenségnek. Annyiban viszont elkésett az ajánlat, hogy 1906 őszére az angol külpolitika már megtalálni vélte a német veszély elleni csodaszert, s a Foreign Office nagy része az Oroszországgal kötendő *entente* bűvkörében élt, márpedig ezzel a koncepcióval a magyar függetlenségek kínálta alternatíva nem versenyezhetett. Reális esélye egyébként is csak a képviselet növelését célzó javaslatoknak volt, az európai *status quo*-t megőrizni kívánó brit külügyminisztérium komolyan

¹³⁷ Uo. Boothby okt. 30-i kísérőlevele.

¹³⁸ Uo. Crowe nov. 5-i megjegyzése.

¹³⁹ Uo., Law, Barrington, Hardinge és Grey megjegyzése.

nem mérlegelhetette egy nem túl jó hírű, s egymással állandóan acsarkodó kis államokból álló új formáció létrehozatalát Németország délkeleti irányú terjeszkedésének meggátolására, fölbomlasztva egy bármennyire is gyenge, de létező nagyhatalmat, amelyet nyilvánvaló balkáni érdekei szembe is állítanak Németország ilyen törekvésével. A magyar belpolitikai helyzet szerény ismerete is komoly kétségeket ébreszthetett a Reich-féle (és valamennyi későbbi) fölkinálkozás realitása iránt. Az angol diplomácia tisztában volt azzal, hogy még a Függetlenségi Párton belül is több híve van a német szövetségnek, mint bármilyen francia, angol vagy esetleg orosz orientációnak.¹⁴⁰

Ezen túlmenően sem a koalíciós kormány stabilitásáról, sem vezetőinek államférfiúi kvalitásairól sem volt túl jó véleménye az angol külpolitikuskoknak. Végül a javaslatnak talán a legebevezetőbb pontja a magyarországi nemzetiségi kérdés léte volt. Hogyan lehetne Magyarország Anglia délkelet-európai politikájának a sarkköve, ha az ország lakosságának a fele szemben áll az uralkodó nemzetiséggel, s ez az ország hogyan vezessen egy olyan szövetséget, amelynek több tagja elítéli a nemzettársaikkal szemben követett magyar politikát, sőt Magyarország egyes részeit magának szeretné megszereni? Reich javaslata ugyan nem vonta maga után mindennek a végiggondolását, de ráirányította a Foreign Office figyelmét Magyarországra, s ezzel megteremtette az alapot a következő években Magyarországról érkező jelentések kritikus olvasásához.

1907—1914: a kritika térnyerése

1906-tól kezdve a jelentésekre írt hosszabb-rövidebb megjegyzések lehetővé teszik, hogy a Foreign Office különböző rangú hivatalnokainak a véleményét is megismerjük. E véleményeknek az adja a jelentőségét, hogy — mint erre már utaltunk — az új iratkezelési rendszerben az alacsonyabb rangú tisztviselők javaslatai igen gyakran meghatározták a minisztérium végső álláspontját. Magyar vonatkozásban az a helyzet alakult ki, hogy a budapesti főkonzulok (Clarke, majd az őt követő Howard és Grant Duff) mind az Ausztriával szembeni vitákban, mind a nemzetiségi kérdésben többnyire megértőleg kommentálták a magyar kormány álláspontját, illetve kritikájuk jóindulatú volt, míg a minisztérium illetékesei, elsősorban a Nyugat-európai Osztályt vezető Eyre Crowe és egyik referense, G. S. H. Pearson, kétségtelen érzelmi elfogultsággal bírálta nemcsak Budapest lépéseit, de saját diplomatái jelentéseit is. Crowe pl. erőteljes kiállást remélt az osztrák kormánytól az 1907-es gazdasági tárgyalások során: „Régóta mindig az történik, amit a magyarok akarnak, ők pedig visszaéltek fölányukkal. Most amennyiben a Monarchia ausztriai fele szilárdan érvényesíti jogait és megszerzi a császár támogatását, úgy a magyar buborékot talán hamarabb fel lehet szűnni, mint eddig reméltük.”¹⁴¹ Az osztályvezető ismételten szembeszállt Fitzmaurice miniszterhelyettesnek a magyarokkal rokonszenvező megjegyzéseivel.¹⁴² Crowe a nemzetiségi politikában különbséget tett „a magyar elnyomás és a meg nem értő osztrák uralom” között,¹⁴³ Pearson pedig nem tudta belátni, hogy

¹⁴⁰ Vö. *Diószegi*: id. tan. (Századok, 1973), 5—9.

¹⁴¹ FO 371/195, Crowe 1907. jún. 3-i megjegyzése.

¹⁴² Így pl. Lueger bécsi keresztényszocialista polgármester 1906 júniusi tüntető bukaresti látogatása kapcsán. FO 371/7, Goschen jel., 1906. jún. 28., Crowe és Fitzmaurice júl. 2-i megjegyzésével.

¹⁴³ FO 371/195, Crowe megjegyzése Clarke 1907. márc. 7-i jelentéséhez.

Magyarországon „miért legyen a királyság lakói kisebbségének a nyelve a hivatalos nyelv”.¹⁴⁴ A magyar elnyomással kapcsolatos vádakat Grey a whig arisztokrata jellegzetes kommentárjával fogadta: „A többi nemzetiség nem érhet sokat, ha mindezt túri.”¹⁴⁵

Az angol sajtóban különösen a csernovai sortűz után magasra csapó bírálatok kapcsán a budapesti főkonzul szükségesnek vélte megvédeni a magyar politikát. „E királyság politikai léte a »magyar állameszmé«-nek és a magyar politikai állam egységének a féltékeny megőrzésén múlik. Ez a magyarázata azoknak a törvényhozási és közigazgatási intézkedéseknek, amelyeket a nemzetiségekkel kapcsolatban bevezettek, és amelyeket a külföld kritizál.” Apponyi iskolatörvényei egyedül a magyar hivatalos nyelv tanítását szolgálják, s ezért nem lehet azokat elítélni. „Pártatlanul kell mérlegelni a magyar kormány nehéz helyzetét. Fajilag ugyan csak a (magyarországi) nemzetek kisebbségét képviseli, de mindig ez a kisebbség volt a vezető nemzet. Ezt a vezetőszerepet most szüntelenül veszélyeztetik. Ha az aláaknázás sikerrel jár, az ország sorsa meg lesz pecsételve, az életerős és virágzó Magyar Királyság helyét az egymással küzdő nemzetiségek laza halmaza váltja fel, könnyű zsákmányt ígérve az ambiciózus szomszédoknak. . . Föl szokták hozni a vádat, hogy Deák Ferenc és Eötvös József korábban a nemzetiségekkel, »a magyarok ifjabb testvéreivel« szemben az engedmények és a türelem politikáját folytatta, most azonban az elnyomás és a zsarnoki politika váltotta ezt fel. A vád alaptalan. Az idők változtak meg. A negyven vagy ötven évvel ezelőtti felelős politikusok nem találták magukat szembe azokkal a veszélyekkel és nehézségekkel, mint a mostani kormány tagjai. A kormányt igazán nem lehet joggal hibáztatni, ha erőteljesen jár el és méltó szigorral bünteti mindazokat, akik a magyar állam egysége, sőt fönmaradása ellen konspirálnak.”¹⁴⁶ 1908. ápr. 2-án a brit Alsóházban Wedgwood liberális képviselő a kormányt magyarbarátsággal vádoló interpellációban kérte a csernovai ügyről kapott jelentések nyilvánosságra hozatalát. Grey válasza szerint a jelentések nem tartalmaztak többet a sajtóban megjelent híreknél. A választ készítő Crowe nyilván nem kívánta propagálni Clarke nézeteit.¹⁴⁷

A Magyarországgal kapcsolatos brit politikát azonban végső soron mégsem a magyar belviszonyok, hanem a külpolitikai helyzet határozta meg. Az 1906-os marokkói válság után az új angol külügyi vezetés elfogadta a minisztériumban hangadóvá vált Bertie-Hardinge csoport nézetét, hogy Nagy-Britannia legveszedelmesebb ellenfele Németország, akivel a közeljövőben esetleg fegyveresen is meg kell mérkőznie. Így kapott az eredetinel jóval nagyobb értelmet, németellenes élt az 1904-es angol—francia *entente*, s ezért határozták el a vitás kérdések rendezését Oroszországgal, amelynek erejétől a Japántól elszenvedett katonai verseny és a belső forradalmi mozgalmak után már jóval kevésbé tartottak.¹⁴⁸ Ezzel egyidejűleg a hadügyminisztériumban és az Admirálisaton nemcsak hogy elfogadták ezt a külpolitikai fölfogást, de megkezdték a hadművelési tervek összehangolását a franciákkal, s a kormány tudta nélkül gyakorlatilag elkötelezték

¹⁴⁴ Uo., Pearson és Crowe megjegyzései Clarke 1907. márc. 11-i és ápr. 13-i jelentéséhez. Érdemes megjegyezni, hogy Seton-Watson 1914 előtti bírálataiban sosem vonta kétségbe a magyar hivatalos nyelv szükségességét.

¹⁴⁵ Uo., Grey 1907. márc. 18-i megjegyzése.

¹⁴⁶ FO 371/196, Clarke jel., 1907. dec. 16.

¹⁴⁷ FO 371/398/12 377.

¹⁴⁸ *Monger*: i. m. 11. fejj. 281—295; *Steiner*: i. m. 94—98.

Angliát a háborús részvétel mellett.¹⁴⁹ A brit diplomaták azonban nem a háborún dolgoztak, hanem világhatalmuk és hatalmi státusuk megőrzésén. Németország agresszív magatartása ellen Grey olyan hatalmi csoportosulást igyekezett létrehozni, amelyben az új hármast biztos, de nem túlnyomó fölényrel rendelkezik a belső gyöngye, de funkcionáló Hármasszövetség fölött. Így Németországot mind ellenfelei ereje, mind szövetségesei megbízhatatlansága féken tartaná.¹⁵⁰

A hatalmi egyensúly Grey által fölelevenített változata nem sok mozgási lehetőséget kínált Ausztria-Magyarországnak. Maradjon Németország szövetségese, de őrizze meg viszonylagos önállóságát; ápolja Angliával a hagyományos jó viszonyt, de ne várjon tőle támogatást Anglia új szövetségese, a Monarchia balkáni riválisa ellenében. Nem csoda, hogy Grey Ausztria-Magyarországgal szembeni politikája félreértésekhez és vitákhoz vezetett a macedóniai reformok terén, a szandzsák-vasút ügyében, míg végül az annexiók krízis és az azt követő kölcsönös sajtóhadjárat következtében befellegzett a hagyományos barátság.¹⁵¹

Noha később gyakori volt a vád, hogy Grey hivatalnokainak volt a foglya, az alapkérdésekben saját politikáját hajtotta végre. Ausztria-Magyarország esetében is sokan tanácsolták neki a csábító alternatívát: a Monarchia egészének, vagy valamelyik alkotóelemének (a magyaroknak, esetleg a németellenes szlávoknak) a leválasztását. Ezt ajánlotta neki 1908 nyarán Cartwright, a bajorországi angol követ is. Szerinte Andrássy gyenge utódai alatt a Monarchia fokozatosan „Németország karjaiba sodródott”, de az angol politikának nem volna szabad belenyugodnia ebbe. Ausztria megnyerésének útja jogos balkáni törekvéseinek támogatása, ezt pedig Anglia Bécs és Szentpétervár megegyezésének az egyengetésével mozdíthatja elő a legjobban. El kell oszlatni a Gladstone-ra emlékező Ausztria aggodalmait, hogy az angol radikálisok meggátolhatják balkáni érvényesülését. Olaszország Ausztria-ellenességét is Angliának kellene kordában tartani, nem hagyva ezt Németországra. „A szláv és magyar befolyás növekedése az Ausztriai Birodalomban, s a német társadalmi és politikai befolyás csökkenése lehetőséget nyújt olyan magok elültetésére, amelyekből a Habsburg-ház ambíciói újból kisarjadhatnak. Ez esetben Németország többé nem számíthatna Ausztria-Magyarország föltétel nélküli támogatására, így tényleges békepolitikára kényszerülne. A *status quo* garantálása alapján akkor létrejöhetne egy békeliga, csökkenne a fegyverkezés, Európa visszatérhetne az 1815 utáni állapothoz, amikor a hadseregek kicsinyek, az ambíciók pedig mérsékeltek voltak, amit az 50-es években Poroszország fegyverkezése borított föl.”¹⁵²

¹⁴⁹ Nagy-Britannia és Franciaország katonai fölkészülésének és előzetes együttműködésének eddig nem sejtett mélységét és intenzitását tárja föl *S. R. Williamson: The Politics of Grand Strategy. Britain and France Prepare for War, 1904—1914. Cambridge, Mass., 1969.*

¹⁵⁰ „... a Hármasszövetség maradjon meg gyöngye állapotában, egy Németországgal szemben bizalmatlan és Ausztriával szemben ellenséges Olaszországgal, amely ugyanakkor barátságos Franciaország és Anglia iránt.” Grey Rennel Rodd-hoz írott levele alapján: *Low—Dockrill: i. m. I. köt. 27.*

¹⁵¹ Az annexió angolai fogadtatását és a brit—osztrák-magyar viszony elromlását részletesen tárgyalja *Bridge: 1906—1914, 6. fejt., 111—139.* — Tarnowski londoni osztrák-magyar ügyvivő így összegezte a válság következtében megváltozott angolai közhangulatot: „korábban olyan hatalomnak tekintettek bennünket, amellyel elképzelhetetlen, hogy Nagy-Britannia háborút kezdene, ma úgy néznek reánk, mint esetleges ellenségre, aki háború esetén támogatni fogja Németországot, az egyetlen hatalmat, amellyel Nagy-Britannia komolyan számít a konfliktus lehetőségére.” Tarnowski 1910. máj. 7-i naplóbejegyzése. Idézi *Pribram: Austria-Hungary and Great Britain... 276—277.*

¹⁵² FO 371/399, Cartwright (München) biz. jel., 1908. aug. 1.

A javaslat megvalósítása a Nyugat-európai Osztály mérsékeltbb hivatalnok, R. H. Campbell szerint „teljesen fölborítaná az európai hatalmi egyensúlyt és Németországot még névleges szövetségeseitől is megfosztaná,” aki pánikba esve esetleg „mindent kockára vetve... Európát a történelem legszörnyűbb háborújába taszítaná bele”. Langley másod-miniszterhelyettes emlékeztetett rá, milyen heves reakciókat váltott ki Németországból az angol—orosz *entente*, mit szólna akkor Ausztria megkörményezéséhez? Grey mindezzel csak egyetérthetett, s saját kommentárjában a Monarchiával szemben lényegében egészen a háború kitöréséig követett politikáját fogalmazta meg: „Ha Németországot megpróbáljuk elszigetelni Ausztria szembeállításával, ez esetleg konfliktushoz vezethet. Viszont az is igaz, hogy ha Németország Európa urává válnék, az is háborút eredményezne. Nekünk e két veszély között kell utat találnunk. Jelenleg méltányos egyensúlyi helyzet áll fenn és nekünk nem szabad Németország és Ausztria szétválasztására törekednünk. (Saját kiemelésem.) De Ausztria azért ne legyen túl szervilis Németországgal szemben. . .”¹⁵³ Nincs okunk kételkedni Grey szavainak őszinteségében. Pár hónappal később, a boszniai krízis után, az angol—osztrák-magyar viszony mélypontján, szinte szó szerint megismételte a föntieket Mensdorff osztrák-magyar nagykövet előtt. „Én mindig gondosan óvakodtam attól, hogy bajt keverjek Ausztria és Németország között. Ha így tettem volna, azzal vádoltak volna bennünket, hogy el akarjuk szigetelni Németországot. Ezt a vádat ugyan gyakran fölhozták, de alapja sosem volt. Az európai hatalmi egyensúlyt a jelenlegi csoportosulás biztosítja, s én még gondolatban sem akarom azt megzavarni.”¹⁵⁴

A történeti köztudatban is elterjedt vélekedésekkel ellentétben VII. Edward sem próbálta eltántorítani Ferenc Józsefet a német szövetségtől 1908-as ischli találkozójukon.¹⁵⁵ A delegációk 1908 februári ülésén ugyan több cseh, lengyel, sőt magyar szónok javasolta a Hármasszövetséggel való szakítást, fejtegetéseiket azonban a Foreign Office csupán érdekesnek minősítette.¹⁵⁶ Hivatalos angol körökben nem keltett figyelmet az 1908-ban megújuló angliai magyar propagandatevékenység sem,¹⁵⁷ s hasonlóképpen nem lehetett esélye a sikerre W. H. Shrubsole-nak, a magyar kormány egyik angliai ügynökének,¹⁵⁸ aki szintén az

¹⁵³ Uo., Campbell, Langley és Grey megjegyzései.

¹⁵⁴ FO 800/41, Grey magánlevele Cartwright-hoz, 1909. jan. 6. — Vö. hasonló levelét Rodd-hoz, Lowe—Dockrill: i. m. I. 27 (150. jz.); Grey még a szövetségi rendszerekben mellékszereplőnek számító Románia „leválasztásában” is csak igen mérsékeltlen támogatta orosz és francia szövetségését, noha bukaresti követe, Sir Conyngham Greene ezzel a lehetőséggel erősen számolt. FO 371/975, Greene jel., 1910. júl. 31. Vö. FO 371/2089, Sir G. Barcalay szig. biz. jel. 1914. máj. 24.

¹⁵⁵ Bridge: 1906—1914, 105, 222.

¹⁵⁶ FO 371/398, Clarke jel., 1908. febr. 8. és a megjegyzések.

¹⁵⁷ 1908 első felében a magyar koalíció — valószínűleg az angol sajtóban az előző évben túlsúlyra jutott kritikus vélemények ellensúlyozására — megújította az angol közvélemény megnyeréséért folytatott kampányát. Az év folyamán nyolc angol nyelvű könyv és hosszabb pamflet jelent meg részben magyar, részben angol szerzők tollából, amelyek a magyar kormány-nak Ausztriával és a nemzetiségekkel szemben követett politikáját próbálták igazolni, Esterházy Móric, Mailáth József és mások pedig újságcikkekben szálltak vitába a bírálókkal. 1908 nyarán a magyar kormány támogatásával többhónapos magyar kiállítást rendeztek Londonban, ahol szintén sok propaganda-kiadványt terjesztett a magyar kormány. E kiadványok ismertetésére ld. tanulmányom, „Magyarország az első világháború előtti negyedszázad angol nyelvű kiadványaiban” = Az Országos Széchényi Könyvtár Évkönyve, 1971. 417—419.

¹⁵⁸ Ez az autodidakta földrajzi előadó, a MÁV hivatalos angliai képviselője, az első világháború előtti másfél évtizedben többszáz ismeretterjesztő előadást tartott Magyarországról, amelyekben az ország természeti szépségeit, lakóinak szabadságszeretétét és Ausztria elleni jogos

angol külpolitika céljai számára kínálta föl Magyarországot. Grey-hez — meglehetősen ügyetlen formában — intézett 1908 februári levelében¹⁵⁹ Shrubsole azzal indokolta Ausztria és Magyarország külön jogi státusának elismerését, hogy amennyiben Ausztria „helytelen irányban kívánna cselekedni,” úgy „okunk van föltételezni”, hogy Magyarország „visszautasítaná ennek szentesítését, s ezzel a kísérletet kudarcra kárhozhatná”. „Nagy lehetőségeket” kínál ez a politika, folytatta, mert „a legmegbízhatóbb forrásból tudom, hogy Magyarország igen barátságos viszonyt kíván velünk”. A minisztériumban az első fórum, Campbell, még „meglehetősen érdekes”-nek találta a levelet, és udvarias választ javasolt, de Crowe mérgesen leintette: „Ez semmiféle választ nem érdemel.”¹⁶⁰ Fél évvel később Shrubsole újabb levélben fejtette ki, hogy Nagy-Britanniának érdekében állna Magyarországot méltányosan kezelni, hiszen „irántunk nagy rokonszenvet érez. . . és ha megfelelően bánunk vele, számíthatunk rá, hogy kritikus időkben megátolná, vagy megakadályozná, hogy Ausztria nemzetközi téren bármilyen helytelent is cselekedjék”.¹⁶¹

Magyarország azonban nem akadályozta meg Bosznia-Hercegovina Grey által igen „helytelen” lépésnek tekintett annexióját, sőt budapesti értesülések szerint a magyar kormány eredeti főntartásait félretéve a lehető leglojálisabban támogatta azt, vállalva szükség esetén a háborút is. Az addig angolbarát magyar sajtó az osztrákkal vetekedve vádolta Angliát az egész balkáni krízis előidézésével, a magyarországi nemzetiségek lázításával, s magasztalta Németországot segítségéért. Az Ausztriával szembeni ellenszenvet egy rövid időre felváltotta a közös sikerrel fölött érzett büszkeség,¹⁶² föltámadt a külpolitika iránti érdeklődés, s a *Pester Lloyd* „elérkezettnek vélte az időt a magyarországi közgondolkodás kioktatására, hogy a külpolitikai célok eléréséhez nagy, modern flotta építésére és főntartására van szükség”.¹⁶³ 1906-ban, amikor Magyarországon erős volt a német- és főként az osztrákellenes hangulat, és meggyőzőnek látszott, hogy lenne bázisa egy németellenes, a Balkánra építő magyar-vezette szövetségnek, a Foreign Office mégis elvetette az ajánlatot. Könnyű belátni, hogy a magyar támogatással végrehajtott annexió és a magyarországi közhangulat időleges megváltozása után még Grey külpolitikai koncepciójától eltekintve sem volt sok értelme németellenes kurzust kínáló magyar ajánlatokkal kopogtatni a Foreign Office-ban. A hagyományos angol—magyar rokonszenv a hagyományos angliai Monarchia-barátsággal együtt jó időre a befagyasztás sorsára jutott.

Az Angliában a magyar nemzetiségi politika és általában a magyarországi viszonyok ellen még 1907-ben kezdett sajtókampány vádjait Seton-Watson 1908

küzdelmét hirdette. A koalíciós időszak alatt elárasztotta az angol lapszerkesztőségeket Magyarország közjogi helyzetére és helyneveinek írására vonatkozó korrekciókkal, eredményesen interвениált az Admirálisnál és a Hadügyminisztériumnál a magyar himnusz hivatalos elfogadása és játssza tárgyában (FO 371/196/31289), s számos angol kirándulócsoportot vezetett Magyarországra — hetven éves kora után is. Tevékenysége jól nyomon követhető a Budapesten havonta kétszer megjelenő „Hungary” c. angol nyelvű folyóirat alapján. Vö. *Győry Ilona*: Shrubsole Vilmos. = Vasárnapi Újság, 1902. márc. 16. 161—162.

¹⁵⁹ Shrubsole egy kelet nélküli, sokszorosított körlevelet küldött a brit külügyminiszterhez, amely arra mutatott rá, mennyire helytelen „Ausztriát” használni, amikor valaki Ausztria-Magyarországot érti alatta. Ehhez külön lapon mellékelte javaslatát. FO 371/398/5831.

¹⁶⁰ Uo., Campbell és Crowe megjegyzése, 1908. febr. 27.

¹⁶¹ FO 371/398, Shrubsole levele Grey-hez, 1908. okt. 8.

¹⁶² FO 371/1046, Howard 1910. évi jelentése, 1911. jan. 12. 28.

¹⁶³ FO 371/599, Howard jel., 1909. ápr. 7.

végén megjelent (de természetesen még az annexió előtt írt) „Racial Problems in Hungary” c. könyve megalapozottabbá és hitelesebbé tette mind az angol közvélemény, mind a Foreign Office hivatalnokai előtt, de az utóbbiak kritikus beállítottsága — mint már láttuk — régebbi keletű volt. Mégsem lehet csodálkozni, hogy a magyar közvélemény előtt könnyű volt a bíráló hangot összekapcsolni az időbelileg későbbi külpolitikai konfliktussal, sőt csábító lehetőségként kínálkozott a magyarországi nemzetiségi kérdés kiéleződését a Seton-Watson-féle „agítátorok” és általában a külföld nyakába varrni. Valójában azonban a Monarchia és Anglia külpolitikai viszonyának megromlása és a magyarországi nemzetiségi kérdés iránti angliai figyelem között közvetlen korreláció nem mutatható ki.¹⁶⁴ Seton-Watson és a Foreign Office között a világháború kitöréséig személyes kapcsolat nem volt, noha írásait Eyre Crowe nagyra értékelte és esetenként — mint látni fogjuk — saját diplomatai jelentéseivel szemben is előnyben részesítette.

A brit külügyminisztériumban Ausztriával és Magyarországgal kapcsolatban 1905 és 1909 között — a felfokozott figyelem következtében — a korábbinál határozottabb nézetek alakultak ki, s ezért kevesebbet számított a „helyi” diplomatai véleménye, tehát az, hogy 1908 végétől az erősen németellenes, de Ausztria és különösen Aehrenthal külpolitikai önállóságában bízó Sir Fairfax Cartwright lett a bécsi nagykövet, 1909 elejétől pedig az új budapesti főkonzul, Esme Howard¹⁶⁵ jóvoltából London minden korábbi és későbbi időszaknál alaposabban és mélyrehatóbban ismerhette meg a magyarországi viszonyokat.

Howard a vezető politikusok ismeretsége mellett baráti jellegű viszonyban állt tudósokkal (Vámbéry Ármin, Marczali), újságírókkal (Leipnik Ferdinánd, a Pester Lloyd külpolitikai szerkesztője) és az arisztokrácia olyan rokonszenves képviselőivel, mint a tudós mecénás Apponyi Sándor. A magyar nyelvű lapokat is figyelte, elolvasta az elmúlt években Angliában Magyarországról megjelent tucatnyi könyvet, elődei jelentéseit is áttanulmányozta, s ápolta a kapcsolatot konzul-társaival is. Távozása előtt készített kimerítő jelentésében tapasztalatait összefoglalva megállapította, hogy a magyaroknak a külvilághoz fűződő viszonyát két megfontolás irányítja: félelem az őket körülvevő szlávoktól, és félelem az osztrák beavatkozástól. Az első tényező a közelmúltban a magyarok politikai szimpátiáját Franciaországtól és Angliától Németország felé terelte, „noha az értelmiségi és a felsőbb osztályok érzelmei vitathatatlanul a két előbbi felé hajlanak”. Az Oroszországgal kötött angol *entente* és a magyarországi nemzetiségekkel szemben követett politikájuk éles bírálata, különösen pedig Seton-Watson könyve, a magyarokat némileg elidegenítették Angliától. „Tulajdonképpen azt hiszik, és nem is ok nélkül, hogy Nagy-Britannia most a szlávok oldalán áll, s ezért szembenáll a magyarokkal. A szláv veszedelem mindent elnyomó félelmétől vezérelt Magyarországot komolyan aggasztja, hogy Nagy-Britannia, amelynek Oroszországgal szembeni ellenségeségére eddig mindig számított, megegyezett ezzel a hatalommal. A magyarországi szláv nemzetiségekkel... az uralkodó

¹⁶⁴ Ezt hangsúlyozza *Bridge: 1906—1914*, 36 is. Szerinte a Foreign Office-on belül csak a külpolitikai viszony 1909 utáni javulását követően vált általánossá a magyar nemzetiségi politika bírálata. Ez azonban — mint láttuk — nem egészen helytálló, noha tény, hogy az 1910. évi választások után a külügyminisztériumban is megerősödött a bíráló hangnem.

¹⁶⁵ Esme Howard régi, skót eredetű, whig arisztokrata családból származott, s ő maga is a liberális beállítottságú, brit voltára büszke arisztokrata szemével nézte a világot. Eredményes kréai tevékenysége után helyezték Budapestre. Pályáját mint igen sikeres washingtoni nagykövet fejezte be a húszas években. Magyarországi tartózkodásáról már idézett emlékiratainak (*Theatre of Life*) II. kötetében (147—166) számol be.

magyarok ellenében rokonszenvező újabb angliai publikációk csak olajat öntöttek a tűzre.” Magyarországon közvetlenebbül érzik a szláv—teuton ellentétet, „itt úgy tűnik, hogy ez az a kikerülhetetlen végzet (manifest destiny), amely az egész cselekmény menetét irányítja, s amely elől egyetlen szereplő sem menekülhet. E két szembenálló erő között Magyarország olyan, mint a repedt dió. Mindig azt az oldalt választja, amely pillanatnyilag kevésbé fenyegeti. . .”¹⁶⁶ Howard szavai a korabeli közgondolkodást kétségtelenül jól tükrözik.

A másik veszélyforrásról, az 1909-ben ismét megromló osztrák—magyar viszonyról szólva nemcsak Howard, de a minisztérium egy-két alacsonyabb rangú hivatalnok is némi megértést látszott tanúsítani a magyar oldal iránt. Howard úgy vélte, hogy növekedni fog a Kossuthtól örökölt eszme népszerűsége, hogy Magyarország váljék egy keleti Svájcá, hiszen az annexiós válság során a magyarok által Ausztriának nyújtott támogatás osztrák viszonzása, a Magyarországot rendkívül hátrányosan sújtó gazdaságpolitikai intézkedések bebizonyították, hogy nem fizetődik ki harcolni a *Grossmachtstellung* kedvéért. Az osztrák politika következtében Magyarországon a gazdasági különválást eddig ellenző iparos- és kereskedőosztály is az önálló vámterület hívévé kezd válni,¹⁶⁷ politikai szeparatizmustól azonban a főkonzul szerint mindaddig nem kell tartani, amíg Ausztria vagy Ferenc Ferdinánd nem próbál beavatkozni Magyarország belső ügyeibe — noha a panaszok ezen a téren is állandóak.¹⁶⁸

Az 1908-as annexió és a magyar koalíció 1909-ben meginduló bomlása után London Magyarország önálló politikai tényezővé válásától mind kevésbé tartott, s persze nem is kívánta azt elősegíteni. A Magyarországgal kapcsolatos politika ismét egyértelműen a Monarchia egészével kapcsolatos angol politika függvénye lett. Ezt igazolta a londoni magyar kölcson kudarc is. 1909 végén a Wekerle-kormány 560 millió koronás kölcsönt kívánt fölvenni a francia pénzpiacon, részben a lejáró adósságok fedezésére, 300 milliót pedig nagyszabású közmunkákra, vasút-, csatorna- és útépitésre.¹⁶⁹ A *Novoje Vremja*, nyomában pedig egy sereg francia lap tiltakozni kezdett, hogy Franciaországnak erkölcsi kötelessége a valójában katonai célokat szolgáló kölcsönt megtagadni Oroszország ellenségétől, hogy nem szabad Franciaország pénzét riválisai kezére juttatni.¹⁷⁰ Az agitáció eredményes volt, a tárgyalások kudarcot vallottak.¹⁷¹ A magyar kormány ezután Londonhoz fordult, s az apja révén régi magyar kapcsolatokkal rendelkező Sir William Blennerhasset-tal¹⁷² gyakorlatilag meg is állapodott egy 10 millió fontot

¹⁶⁶ FO 371/4046, Howard 1910. évi jel., 1911. jan. 12. 33—34.

¹⁶⁷ Uo., ill. 1909. évi jel., (FO 371/825) 30—31.

¹⁶⁸ Uo., 1909. évi jel., 29. — A trónörökös nehéz természete, klerikalizmusa, jövőendő magyar alattvalói iránti, nem is lepezett ellenszenvé visszatérő témája volt az angol diplomaták jelentéseinek. A személyével kapcsolatos angol aggodalmakat jól összegezi Cartwright biz. jelentése, 1910. jan. 21. FO 371/825.

¹⁶⁹ FO 371/825, Howard jel., 1910. jan. 19.

¹⁷⁰ Uo., Kaufmann alkonzul jel., 1910. aug. 8.; Bertie (párizsi nagykövet) jelentései, 1910. aug. 5., aug. 16., szept. 17.

¹⁷¹ Érdekes, hogy a budapesti francia főkonzul, a koalíció németellenes érzelmeit korábban előszeretettel kultiváló de Fontenay, angol kollégáját úgy tájékoztatta, hogy a kudarc oka lényegében a budapesti kormányváltás volt, mert míg Wekerle kifejezetten a bécsi és berlini Rotschild-konzorciumtól való függés fölszámolásáért, az önálló magyar politika folytatásának a lehetőségét biztosítani kívánva fordult Franciaországhoz, addig Khuen-Héderváryék a tárgyalásokat a Rotschild-érdekeltséghez tartozó Hitelbankos Ullmannra bízták, s azt sem tagadták, hogy a pénz jó részét katonai célra akarják fordítani. FO 371/825, Howard jel., 1910. okt. 17.

¹⁷² A bankár apja, Sir Rowland Blennerhasset, több magyar tárgyú folyóiratcikk szerzője, a *National Review* 1902 februári számában közölt cikkében az angol—magyar történelmi

biztosító bankszindikátus létrehozásában. Az angol bankár azonban Grey magántitkára útján megérdeklődte, nincs-e a Foreign Office-nak kifogása a tranzakció ellen. A válasz nem okozott gondot Crowe számára.

„A magyar kormány Párizsban már megpróbálkozott ezzel a kölcsönnel, és a francia kormány ellenkezése következtében kudarcot vallott. Az ellenvetés alapja nyíltan az volt, hogy a pénzt gyakorlatilag bizonyosan a Hármasszövetség fegyverkezésének a tökéletesítésére fogják használni (dreadnought-ok építésére stb.). — Tekintettel Franciaországhoz fűződő általános politikai egyezményünkre (understanding) szerintem szó sem lehet arról, hogy támogassuk a jelen tervet. Amennyiben a külügyminiszter véleményének van valami súlya, akkor úgy hiszem meg kellene gátolnia befolyásával ezt a tranzakciót, kivéve ha olyan föltételeket sikerül biztosítani, amelyek kielégítik a francia kormányt. Úgy hiszem ez azt jelentené, hogy a fölvett pénz jelentős részét a francia iparnak adott megrendelésekre fordítanák.”

Hardinge és Grey elfogadta Crowe érveit, noha az előbbi hozzátette, hogy sajnós ezt a lépést ismét a Hármasszövetség bekerítésének fogják tekinteni, ezért jó lenne, ha Blennerhassett nem terjesztené a visszautasítás okát. Válaszában a bankár ellenvetés nélkül belenyugodott a tilalomba és hallgatást ígért.¹⁷³

A magyar kormány így kénytelen volt ismét a berlini Rotschild-házhoz fordulni. A jóval kedvezőtlenebb föltételek mellett fölvett kölcsönről Howard találóan állapította meg: „ez újabb szem a láncban, amely a Kettős Monarchiát *volens volens* mind szorosabban Németországhoz köti. . .”¹⁷⁴ Ezt a láncszemet azonban Franciaországban kovácsolták és Angliában edzették meg.

Howard a magyar belpolitikában is hamar kiismerte fogát, tárgyilagos, alapos és szellemes megállapításaival itt azonban nincs terünk foglalkozni. Érdemleges visszhangot a Foreign Office-ban egyedül az 1910-es választások váltottak ki. A budapesti főkonzul tisztában volt azzal, hogy Magyarországon „épp úgy, mint Olaszországban vagy Franciaországban”, mennyi múlik azon, melyik párt rendezzi a választásokat.¹⁷⁵ Az eredmény kialakulásában sem vonta kétségbe az elköltött 10—18 millió korona és a különféle pressziók hatását, noha az éveken át tartó politikai feszültség után általános békevágyat is fontos tényezőnek tartotta.¹⁷⁶ A Seton-Watson által közvetlenül a választások után az angol sajtóban a visszaélések leleplezésére indított magyaránnyú kampánnyal¹⁷⁷ azonban nem értett egyet, és kijelentette, hogy a „részhajló” (partisan) Seton-Watsont, „aki élet-hivatásává tette egy külföldi ország rágalmazását”, előítéletei a szakolcai események túldramatizált előadására vezették. Howard ugyanakkor a *Times* tudósítóját, Steedet is vádolta, hogy nyilvánvalóan valótlan hírek közlésével magyar-

párhuzamok hangsúlyozása után javasolta, hogy Anglia középeurópai politikáját építse Magyarországra.

¹⁷³ FO 371/825, William Tyrrel följegyzése a Western Department számára, 1910. szept. 23.; Crowe és Hardinge megjegyzései, szept. 23.; Tyrrel telefonüzenete Blennerhassett-nak, szept. 26.; Blennerhassett írásos válasza, szept. 26.

¹⁷⁴ Uo., Howard jel., 1910. okt. 17.

¹⁷⁵ Uo., Howard jel., 1910. jan. 20.; 1909. évi jel., 33.; és 1910. évi jel., 41—43.

¹⁷⁶ FO 371/827, Howard jel., 1910. jún. 6.

¹⁷⁷ Seton-Watson levelet és tudósításokat írt a *Times*-nek, a *Spectator*-nek, valamint a *Morning Post* és a *Nation* c. lapoknak (tehát a jobboldaltól a baloldalig), ezek alapján született meg röpirata, *Corruption and Reform in Hungary. A Study of Electoral Practice*. London, 1911. Ennek a szakolcai választásokra vonatkozó részét közli *Kemény G. Gábor*: *Iratok a nemzetiségi kérdés történetéhez Magyarországon a dualizmus korában*. V. 1906—1913. Bp., 1971. 66. sz., 337—338.

ellenes irányban befolyásolja a közvéleményt.¹⁷⁸ A főkonzul véleménye meggyőzőnek látszott, s a referens ráírta a jelentésre: „Mr. Howard jórészt elintézi Mr. Seton-Watson és a »Times« vádjait.” Crowe azonban nem így vélekedett, és leszögezte: „Mr. Seton-Watson komoly író és alaposan ismeri az országot. Azt írta le, amit látott. (Eredeti kiemelés) . . . Mr. Howard minden szava agyszülemény. . . nem feledtetheti el velünk, hogy a korrupció és a rendőri brutalitás terén Ausztria és Magyarország a legsötétebb múltra tekint vissza. Valószínűleg nem esünk messze az igazságtól, ha azt állítjuk, hogy ezen a téren nincs változás az 1849-es olaszországi és magyarországi atrocitások óta.” Az osztályvezető nem elégedett meg saját véleménye rögzítésével s a vitatott *Times*-tudósítás mellékelésével, hanem a referenssel leragasztatta első kommentárját és újat íratott, amely elismerte, hogy Steed helyesen járt el.¹⁷⁹ Évi jelentésében már Howard is visszalépett, és valószínűleg megalapozottnak ismerte el Seton-Watson vádjait.¹⁸⁰

1910-tól ugyan megszűntek a koalíciós éra látványos nemzetiségi konfliktusai, de mind több angol külpolitikai megfigyelő vált a magyar nemzetiségi politika bírálójává. 1910. évi jelentésében Howard megállapította, hogy a magyarok, a nemzetiségek és „Bécs” hármasságával foglalkozó külföldiek „általában magukévá teszik az általuk támogatott oldal előítéleteit”, majd tárgyilagos véleményt mondott ezekről az előítéletekről.¹⁸¹ Theo Russel, a bécsi nagykövetség elsőtitkára elkerülhetetlennek tartotta, hogy a szláv elem előbb-utóbb az egész Monarchiában átvegye a vezető szerepet.¹⁸² Az Ausztria-Magyarország hadseregének háborús fölkészültségét gondosan tanulmányozó, de a Monarchia főnmaradását kívánó katonai attasé, Cunninghame, a föderatív megoldás híve volt, s sajnálta, hogy „az arrogáns és az Ausgleich-re hivatkozó magyarok” ellenkezése ezt megakadályozza.¹⁸³ Howard budapesti utóda, a szintén whig arisztokrata származású Evelyn Grant Duff ugyan még a magyar kormány álláspontját közvetítette London felé, s például Cuvaj horvátországi abszolutizmusát a „horvát szélsőségek” kívülről is bátorított terrorizmusának és szeparatista szándékaiknak a számlájára írta, de George Russel Clerk, aki már ekkor is a szláv mozgalmak rokonszenvező szakértője volt, megjegyzésében rámutatott a horvátok önálló nemzeti céljaira.¹⁸⁴ A ragusai alkonzultól az összes délszláv nemzetiség és pártirányzat magyarellenességet értesült a Foreign Office,¹⁸⁵ s az utolsó budapesti angol főkonzul, W. G. Max-Müller,¹⁸⁶ már kritikusan alapállásból kommentálta Tisza 1913-as sikeres horvát¹⁸⁷ és 1914-es sikertelen román tárgyalásait. Az utóbbiak kapcsán megjegyezte, hogy a nemzetiségi kérdés intenzitása mindaddig csak növekedni fog, amíg a magyar politika „képtelen rászánni magát az egységes magyar állam fétisének a fölládozására”.¹⁸⁸ — Ezzel az állásponttal ismét

¹⁷⁸ FO 371/827, Howard jel., 1910. jún. 20.

¹⁷⁹ Uo., Drummond és Crowe megjegyzései, jún. 28. A Foreign Office gyakorlatában — tudomásom szerint — precedens nélküli volt az ilyen jellegű beavatkozás.

¹⁸⁰ FO 371/1046, Howard 1910. évi jel., 42—43.

¹⁸¹ Uo., 47—54.

¹⁸² FO 371/829, Russel jel., 1910. nov. 24.

¹⁸³ *Sir Thomas Montgomery-Cunninghame: Dusty Measure*. London, 1939. 90—93.

¹⁸⁴ FO 371/1296, Grant Duff jel., 1912. ápr. 14. és G. R. Clerk megjegyzése.

¹⁸⁵ FO 371/1296, N. Lucas-Shadwell jel., 1912. febr. 22. és 26. A két jelentés beszámolt Seton-Watson tüntetés-szerű ragusai ünnepléséről.

¹⁸⁶ William Grenfell Max-Müller (1867—1945) a neves német származású orientalista-nyelvész fia volt. Nemcsak származásánál, de közgazdasági érdeklődésénél fogva is kiritt a brit külügyminisztérium hagyományos gárdájából.

¹⁸⁷ FO 371/1576, Max-Müller jel., 1913. dec. 8.

¹⁸⁸ FO 371/1899/16312. Max-Müller jel., 1914. márc. 26.

összhangba került a budapesti képviselő és a Downing Steet, közelebből Crowe, Clerk és egy másik fiatal referens, Vansittart véleménye.^{188a} mégis hiba lenne a külügyi tisztviselőknek a háború kitörése előtti kritikus megjegyzéseit túlbecsülni: nem állt mögöttük semmiféle konkrét elképzelés a magyarországi nemzeti-ségi kérdés megoldásának módjairól, nem váltak a trializmus vagy a föderalizmus meggyőződéses híveivé, nem is beszélve a szeparatista alternatívának akár csak a mérlegeléséről.

Hasonlóan nem vonták meg Londonban az 1910-es évek magyarországi belpolitikai konfliktusainak a mérlegét. Az 1912–13-as parlamenti és parlamenten kívüli viharok az 1905–06-osnál jóval csekélyebb érdeklődést váltottak ki (igaz, nem is voltak a magyarországi eseményeknek olyan külpolitikai kihatásai, mint hét évvel korábban). Az angol diplomaták a magyar parlamenti ellenzékét sovíniszta múltja, belső következetlenségei és obstrukciós módszerei folytán idegenkedéssel figyelték, s egyáltalában nem látták meg a függetlenségi párton belül Justh, majd Károlyi föllépése nyomán jelentkező demokratikus irányú változást, a szocialista mozgalmakra pedig eredendően ellenszenvvel tekintettek. A 67-es kormánypárt iránti régi szimpátiák fölcledését látszólag a munkapárti kormányok kétes eredetű parlamenti többsége és retrográd jellegű törvényhozási intézkedései gátolták meg, de a magyarországi rendszernek a háborús fölkészülést szolgáló megerősítése szintén Tisza ellen hangolta a tíz évvel korábban őt még oly nagyra tartó Foreign Office-t.¹⁸⁹

A nagyobb összecsapás árnyékát előrevetítő balkánháborúk ugyanis fontossá tették, milyen álláspontot fognak elfoglalni a magyarok egy esetleges háborúban. Grant Duff tudósítása, hogy Magyarországon igen népszerűtlen lenne a balkáni ellentétekből eredő konfliktus, hiszen „a magyarok nem kívánják vérüket ontani Ausztria dicsőségéért”, bizonyos reményeket keltett, noha a főkonzul hozzátette, hogy a félvadnak tartott szerbek és az 1849 emlékét idéző oroszok ellen a magyarok szívesen harcolnának.¹⁹⁰ Duff látható módon nem tudott eligazodni magyar beszélgetőpartnerei sokszor önmaguknak is ellentmondó megnyilatkozásai között, a hagyományos Ausztria-ellenesség, a fegyverkezés és a többszöri mozgósítás anyagi terheitől prüszkölő ipari és kereskedelmi körök látszólagos békepártisága és a háborús megoldás kilátására fölhevülő, virtuskodó közhangulat útvesztőjében. Clerk-ot a jelentés némileg fölcsigázta: „amikor az osztrák-magyar politika szócsövei harciassá válnak, igen fontos számunkra, hogy a lehető legpontosabb információkkal rendelkezünk a Birodalomban tapasztalható valódi érzelmekre vonatkozólag”, de Nicolson, 1910 óta a külügyminiszter állandó helyettese, lehűtötte a várakozásokat: „A magyarok örömmel fognak együttműködni minden szlávellenes akcióban.” Grey kevésbé volt pesszimista: „igen fontos a külpolitikával kapcsolatos magyar érzelmek pontos ismerete”.¹⁹¹

^{188a} Amikor a főkonzul jelentéseiből a minisztériumban egyesek azt olvasták ki, hogy a magyarok, ha későn is, de erőfeszítéseket tesznek a nemzetiségek megbékítésére, Crowe sietett a figyelmeztetéssel: „Nem valószínű, hogy ezek az erőfeszítések őszinték.” FO 371/1575, Max-Müller jel., 1913. nov. 5., Crowe megjegyzése. Vansittart szerint Tisza „semmi érdemlegeset nem ajánlott. FO 371/1899/16312, 1914. ápr. 14-i megjegyzés.

¹⁸⁹ R. L. Craigie kedvezően kommentálta Tisza miniszterelnökké történt kinevezését: „Jelentős konstruktív munka várható egy olyan kaliberű férfitől, mint gr. Tisza,” de Crowe ismét korrigálta beosztottját: „Én nem hiszek semmiféle konstruktív munkában, amit gr. Tisza végez. Ő a legsötétebb fajtából való reakciós, és senkivel sem tud kijönni.” FO 371/1575, Max-Müller jel., 1913. jún. 14.

¹⁹⁰ FO 371/1575, Grant Duff 1912. évi jel., 1913. febr. 25. 58.

¹⁹¹ Uo.. Grant Duff jel., 1913. máj. 5., Clerk, Nicolson és Grey megjegyzései, máj. 9.

A magyar delegáció 1913 decemberi ülésén az ellenzék részéről Berchtold külpolitikáját, sőt Károlyi által magát a német szövetséget támadó beszédeket Max-Müller kedvezően kommentálta,¹⁹² de pár hónappal később a Foreign Office eredendő szkepticizmusát igazolva látta: „amikor Tisza és Khuen-Héderváry, valamint Andrássy és Apponyi egyszerre nyilvánítja ki a Hármasszövetség fönntartás nélküli támogatását, megállapíthatjuk, hogy az e politika ellen kezdett mozgalom egyelőre nem vert gyökeret az országban,” Károlyi Románia elleni kirohanásokkal párosított entente-szimpátiái „némileg fantasztikusak”.¹⁹³ Amikor azután pár héttel a sarajevo-i merénylet után végre sikerült meggyőzni az angol kormányt, hogy — Crowe szavai szerint — „határozottan a Hármasszövetség *versus* Hármasszövetség nagyobb ügyéről van szó,”¹⁹⁴ a Foreign Office és Nagy-Britannia „magyar politikája” egészen új megfontolások függvényévé vált.

*

A Foreign Office Magyarországgal kapcsolatos álláspontját meghatározó tényezők között a magyarországi konkrét események, viszonyok súlya, értékelése mindig alárendelt szerepet játszott. Ezért a kommentárokból megfigyelhető mind kritikusabb hangnem nem csupán a liberális vonásait fokozatosan elvesztő, s főként a nemzetiségi politika terén mind nyilvánvalóbb visszasságokat mutató magyar politikának, s az ezek nyomán a magyaroktól mind jobban elforduló angol közhangulatnak tudható be. Fontosabb volt a külpolitikai tényező, Nagy-Britanniának és az Osztrák-Magyar Monarchiának a nemzetközi viszonyok rendszerébe ágyazott viszonya. A brit külpolitika a tárgyalat korszak egészében híve volt a Monarchia fönntmaradásának, nagyhatalmi státuszának, noha némileg eltérő megfontolásból: 1906 előtt ezt kívánta az önálló tényezőként működő európai hatalmak egyensúlya, 1906 után pedig a szembenálló szövetségi rendszerek közti hatalmi egyensúly. Az 1890-es években a Foreign Office a fönntálló dualista berendezkedés megőrzését kívánta, s ilyen alapon figyelte bizalmatlanul nemesak a magyar függetlenségi törekvéseket, de a 67-es ellenzéknek, sőt a magyar kormánypártnak a Monarchián belüli teljes paritás, sőt magyar túlsúly teremtését célzó lépéseit is. Ausztria belső megrendülése nyomán egy rövid ideig az angol külpolitikai megfigyelők is a dualizmus alapján álló Magyarországon remélték megtalálni a Monarchia szilárd támaszát, de a magyarországi belpolitikai krízisek 1905-re véget vetettek ezeknek a reményeknek. 1907 után egyetlen ausztria-magyarországi politikai vagy nemzetiségi irányzat sem bírta a Foreign Office osztatlan rokonszenvét, s ezért viszonylag nagyobb súlyt kapott a belső viszonyok önmagukban, egyéb szempontok figyelembe vétele nélkül történő megítélése, ami nem volt kedvező az akkori Magyarországra nézve.

¹⁹² FO 371/1575, Max-Müller jel., 1913. dec. 8., ill. FO 371/1899, Max-Müller jel., 1914. jan. 5.

¹⁹³ FO 371/1898, Max-Müller jel., 1914. jún. 1. — Vansittart kommentárja fureszállotta, hogy azt a Károlyit választják Kossuth halála után a Függetlenségi Párt elnökévé, akinek külpolitikai nézeteit pártjának vezetői nyomatékosan visszautasítják.

¹⁹⁴ British Documents . . . , XI. köt. 101. sz. dok., idézi Steiner: i. m., 256.